भारत सरकार
GOVERNMENT OF INDIA
राष्ट्रीय पुस्तकालय, कलकत्ता ।
NATIONAL LIBRARY, CALCUTTA.

वर्ग संख्या P
Class No. 615·53
पुस्तक संख्या
Book No. K 497
C·2

रा० पु०/N. L. 38.

H7/Dte/NL/Cal/79—2,50,000—1-3-82—GIPG.

रा० पु०-44
N. L.-44

भारत सरकार
GOVERNMENT OF INDIA
राष्ट्रीय पुस्तकालय
NATIONAL LIBRARY
कलकत्ता
CALCUTTA

अंतिम अंकित दिनांक वाले दिन यह पुस्तक पुस्तकालय से ली गई थी । दो सप्ताह से अधिक समय तक पुस्तक रखने पर प्रतिदिन 6 पैसे की दर से विलम्ब शुल्क लिया जायगा ।

This book was taken from the Library on the date last stamped. A late fee of 6 P. will be charged for each day the book is kept beyond two weeks.

GMGIP (Pub. Unit),Sant.—S7—4LNL/80—20-8-80—250,000.

قانون طب

ਕਾਨੂਨ ਤਿਬ੍ਬ

ਯੇਹ ਕਤਾਬ ਹਿਕਮਤ ਕੇ ਇਲਮ ਔਰ ਅਮਲ ਮੇਂ
ਬੜੀ ਮੁਫੀਦਿ ਆਮ ਹੈ ਇਬਾਰਤ ਇਸਕੀ ਤਿਬ ਅਕਬ
ਰ ਸੇ ਮੁਖਤਸਰ ਹੈ ਮਗਰ ਮਤਾਲਬ ਔਰ ਫਾਇਦੇ
ਉਸ ਸੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਹ ਹੈਂ ਐਸੀ ਮੁਫੀਦਿ ਆਮ
ਕਤਾਬ ਆਜ ਤਕ ਗੁਰਮੁਖੀ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਬਨੀ

ਨਜ਼ਰ

ਯੇਹ ਕਤਾਬ ਫੈਜ਼ ਖ਼ੁਲਾਇਕ ਜਨਾਬ ਡਾਕਟਰ ਹੈ
ਨਰੀ ਮਾਰਟਿਨ ਕਲਾਰਕ ਸਾਹਿਬ ਐਮ
ਡੀ ਮੈਡੀਕਲ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕੇ
ਨਾਮ ਮੁਬਾਰਕ ਸੇ ਮਨਸੂਬ ਕੀ ਗਈ ਹੈ

A/61

ਖਾਕਸਾਰ ਨਿਆਜ਼ ਅਲੀ

ਮਤਬਾ ਵਕੀਲ ਪੰਜਾਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
ਸੰਨ ੧੮੯੩ ਈ:

مطبوعہ مطبع وکیل پنجاب امرتسر

ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ॥

ਮਤਬਾ ਵਕੀਲਿ ਪੰਜਾਬ
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਇਸ ਮਤਬਾ ਮੇਂ ਹਰ ਕਿਸਮ ਕੇ
ਕੁਤਬ ਫ਼ਾਰਸੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਪਸ਼
ਤੋ ਅਰਬੀ ਵ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਗ਼ੈਰਹ
ਛਪਤੀ ਹੈਂ ਜਿਸ ਸਾਹਿਬ ਕੋ ਛ
ਪਵਾਨਾ ਮੰਜ਼ੂਰ ਹੋ ਤਾਮੀਲ
ਕੀਆ ਜਾਵੇਗਾ।-

ਵਕੀਲਿ ਪੰਜਾਬ

ਆਜਕਲ ਇਲਮ ਕਾਨੂੰਨ
ਔਰ ਇਲਮ (ਹਿਕਮਤ) ਕੀ
ਇਸ ਮੁਲਕ ਮੇਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ
ਮਗਰ ਕੋਈ ਪੰਜਾਬੀ ਅਖ਼ਬਾਰ
ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜਿਸ ਮੇਂ ਕਾ
ਨੂਨੀ ਖ਼ਬਰ ਪਾਬੰਦੀ ਸੇ ਹੋ ਔ
ਇਲਾਜ ਕੀ ਕੋਈ ਬਾਤ ਮੁਫ਼ੀਦ
ਔਰ ਮਿਜ਼ਾਜ ਕਾਨੂੰਨ ਨਹੀਂ ਹੋ
ਸਕਤਾ ਇਸੀ ਸਬਬ ਸੇ ਕਾਨੂੰਨ
ਕੀ ਨਾ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਸੇ ਲੋਗ ਹਰ
ਰੋਜ਼ ਹਜ਼ਾਰੋਂ ਤਰਹ ਕਾ ਨੁਕਸਾਨ
ਉਠਾਤੇ ਹੈਂ
ਇਸ ਮਤਲਬ ਸੇ ਹਮਨੇ ਵਕੀਲ ਪ

ਕਾਨੂੰਨੀ ਬਸਤਾ ...
ਜਾ ਹੈ ਉਮਦਾ ਬਾਸਰਹ ...
ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਛਪਤੀ ਰਹਤੀ ਹੈ
ਮਗਰ (ਗੁਰਮੁਖੀ) ਮੇਂ ਕੋਈ ਅ
ਲਤੀ ਹਮਾਰੀ ਪੰਜਾਬ ਮੇਂ ਗੁਰ
ਮੁਖੀ ਮੇਂ ਇਸ ਇਲਮ ਕਾ ਰਿਵ
ਦੇਨਾ ਔਰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਬਹੁ
ਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹਮ
ਨੇ ਏਕ ਮਾਹਵਾਰੀ ਰਸਾਲਾ ਮੁ
ਸੰਮਾ ਬ ਵਕੀਲਿ ਪੰਜਾਬ
ਉਰਦੂ ਵ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੋਨੋਂ ਤਰ
ਹ ਜਾਰੀ ਕੀਆ ਹੈ ਇਸ ਮੇਂ ਅਦ
ਲਹਿਸਾ ਤੇ ਫ਼ਵਾਇਦ ਵ ਮੁਸ
ਮੀਨਤ ਰਕਮੀ ਮੁਲਕ ਹੋਂ ਔਰ ਰੋ
ਜ਼ ਮਰ੍ਹਾ ਕੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੌਰ ਕੀ ਦਰ
ਖ਼ਾਸਤੇਂ ਬਤੌਰ ਵਕੀਲ ਬ
ਹਜ਼ੂਰ ਗਵਰਨਮੈਂਟ ਹੋਤੀ ਹੈਂ
ਔਰ ਕੋਈ ਇਲਮ ਹਿਕਮਤ ਮੇਂ ਇਲਾਜ
ਤਿਬ ਕੇ ਮੁਫ਼ੀਦ ਮਜ਼ਾਮੀਨ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਔ
ਰ ਤੀਸਰੇ ਹਿੱਸੇ ਮੇਂ ਕਾਨੂੰਨ ਬਹਸ
ਔਰ ਦੀਗਰ ਮਜ਼ਾਮੀਨ ਜ਼ਰੂਰੀ
ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਮਿਸਲ ਸਰਕੂਲਰਾਤ
ਵ ਅਹਕਾਮਾਤ ਗਵਰਨਮੈਂਟ

(ਬਾਕੀ ਮਜ਼ਮੂਨ ਅਖ਼ੀਰ ਵਰਕੇ ਪਰ ਦੇਖੋ)

615 (6)

ਤਤਕਰਾ ਪੋਥੀ ਕਾਨੂਨ ਤਿਬ ਦਾ।

2

(ਕਾਂਡ)	(ਵਿਸ਼ਯਾਂ) (ਮਜ਼ਮੂਨ)	(ਪੰਨਾ)
		੧
ਪਹਿਲਾ ਕਾਂਡ	ਪਹਿਲਾ ਧਿਆਉ, ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ	੨
	ਦੂਜਾ ਧਿਆਉ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਵਿਖੇ	੨
	ਤੀਜਾ ਧਿਆਉ ਖਿਲਤਾਂ ਵਿਖੇ	੫
	ਚੌਥਾ ਧਿਆਉ, ਅੰਗਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ	੧੧
	ਪੰਜਵਾਂ ਧਿਆਉ ਰੂਹਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ	੧੫
	ਛੇਵਾਂ ਧਿਆਉ, ਕੌਮਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ	੧੬
	ਸਤਵਾਂ ਧਿਆਉ ਉਮਰਾਂ ਦਾ "	੧੬
	ਅਠਵਾਂ ਧਿਆਉ ਕਵਾ ਦਾ ਵਰਣਨ	੧੭
	ਕੁਵਤ ਨਫਸਾਨ "	੧੯
ਦੂਜਾ ਕਾਂਡ	ਪਹਿਲਾ ਧਿਆਉ, ਹਡੀਆਂ ਦਾ ਵਰਣਨ	੨੨
	ਦੂਜਾ ਧਿਆਉ	੨੪
	ਤੀਜਾ ਧਿਆਉ · ਮਿਸਤ੍ਰਕਾਂ ਵਿਖੇ	੩੧
	ਫਿਫੜੇ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਕ ਦਾ ਵਰਣਨ	੩੨
	ਪੰਜਵਾਂ ਧਿਆਉ, ਸੀਨੇ ਦੇ ਪਰਦਿਆਂ	
	ਮੇਦੇ ਅਤੇ ਇਮਆਂ (ਆਂਦ੍ਰਾਂ) ਦਾ ਵਰਣਨ	੩੩
	ਛੇਵਾਂ ਧਿਆਉ, ਜਿਗਰ, ਪਿਤੇ ਤੇ ਤਿ-	
	ਲੀ ਦਾ ਵਰਣਨ	੩੫

615.53 K497 C.2

Acc 32668 dt. 22-6-[illegible]

ਕਾਂਡ	ਮਜ਼ਮੂਨ	ਪੰਨਾ
	ਸਤਵਾਂ ਧਿਆਉ, ਭਾਰੀ ਮਿਸ਼੍ਰਤ ਅੱ-ਨਾਂ, ਅਰਥਾਤ ਚਾਰ ਦੇ, ਮਸਾਲੇ, ਖ਼ਮੀਰੇ ਇੰਦ੍ਰੀ ਤੇ ਰਹਮ। ਵਿਖੇ	੩੬
ਤੀਜਾ ਕਾਂਡ	ਪਹਿਲਾ ਧਿਆਉ, ਰੋਗ ਅਤੇ ਅਰੋਗਤਾ	੩੯
	ਦੂਜਾ ਧਿਆਉ, ਰੋਗ ਅਰੋਗਤਾ ਦੀ ਹਦ ਗਾਲਾਂ।	੪੫
	ਗੁਣ, ਦੂਹ ਦੇ ਫਲੀਫ਼ੇ ਤੇ ਗਰਮ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਹੋਣ ਦਾ।	੪੫
	ਦੂਜਾ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ	੪੭
	ਗੁਣ। ਜ਼ਹਰ ਵਿਰੁਧ ਅਸਰ ਕਰਣ ਤੇ	੪੮
	ਦਵਾ ਦੇ ਦਰਜੇ	੫੧
	ਗੁਣ। ਕਈ ਪਸ਼ੂ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਪੀਂਦੇ ਉਸਦਾ ਉਤ੍ਰ	੫੩
	ਤੀਜੀ ਭਾਂਤ, ਸੌਣ ਅਤੇ ਜਾਗਣ ਵਿਚ	੫੪
	ਚੌਥੀ ਭਾਂਤ, ਹਰਕਤ ਅਰ ਅਰਾਮ	੫੫
	ਪੰਜਵੀਂ ਭਾਂਤ, ਰੋਕਣਾ, ਨਿਕਲਣਾ	੫੫
	ਛੇਵੀਂ ਭਾਂਤ	੫੬
	ਗੁਣ। ਗੁਸੇ ਦਾ ਵਰਣਨ	੫੭
	" ਚਿੰਤਾ " "	੫੭
	ਗੁਣ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ	੫੮

ਕਾਂਡ	ਮਜ਼ਮੂਨ	ਪੰਨਾ
	ਤੀਜਾ ਧਿਆਉ। ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਕਾਰਣਾਂ ਵਿਖੇ	੫੮
	ਚੌਥਾ ਧਿਆਉ। ਉਨਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਜੋ ਆਦਮੀ ਦੀ ਦੇਹ ਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਦੇ ਕਾਰਣ ਹਾਲ ਦਸਦੀਆਂ ਹਨ	੬੩
	ਪੰਜਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਉਹ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਜੋ ਕਿਲਤ ਦੇ ਕਾਰਣ ਦੇਹ ਦਾ ਹਾਲ ਦਸਦੀਆਂ	੬੭
ਤੀਜਾ ਕਾਂਡ ਨਬਜ਼ ਤੇ ਪੇਸ਼ਾਬ	ਪਹਲਾ ਧਿਆਉ। ਨਾੜੀ ਜਾਂ ਨਬਜ਼ ਵਿਖੇ	੭੧
	ਦੂਜਾ ਧਿਆਉ। ਪੇਸ਼ਾਬ ਦੀਆਂ ਬਾਤਾਂ	੭੭
	ਤੀਜਾ ਧਿਆਉ। ਪੇਸ਼ਾਬ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਵਿਖੇ	
	ਚੌਥਾ ਧਿਆਉ। ਪੇਸ਼ਾਬ ਦੀ ਸਫਾਈ, ਮੈਲ, ਵਾਧਾ ਘਾਟਾ ਅਰ ਕਫ ਵਿਖੇ	੮੨ ੮੪
	ਭ੍ਰਾਜ। ਜਿਗਰ ਤੇ ਮਸਾਨੇ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਕੁਦਰਤ ਥੋਂ ਪੇਸ਼ਾਬ ਘਟ ਆਉਣਾ	੮੫
	ਪੰਜਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਪੇਸ਼ਾਬ ਦੇ ਰਸੂਬ ਵਿਖੇ	੮੬
	ਮਸਾਨੇ ਤੇ ਗੁਰਦਿਆਂ ਦੀ ਖਰਾਬੀ ਦਾ ਫਰਕ	੮੭
	ਰੁਜ਼। ਬਲਗਮੀ ਤੇ ਮਣੀ ਦਾ ਫਰਕ	੮੮
ਪੰਜਵਾਂ ਕਾਂਡ। ਰੋਗੀਆਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਤੇ ਅਰੋਗਤਾ ਦੀ ਤਦਬੀਰ।	ਪਹਲਾ ਧਿਆਉ। ਖਾਣ ਪੀਣ ਵਿਖੇ	੮੯
	ਦੂਜਾ ਧਿਆਉ। ਰਿਆਜ਼ਤ ਅਤੇ ਮਾਲਸ਼	੯੧
	ਤੀਜਾ ਧਿਆਉ। ਹਮਾਮ ਵਿਖੇ	੯੩
	ਚੌਥਾ ਧਿਆਉ। ਸੌਣ ਤੇ ਜਾਗਣ ਵਿਖੇ	੯੬

ਕਾਂਡ	ਮਜ਼ਮੂਨ	ਪੰਨਾ
	ਪੰਜਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਤਤਬੀਰ	੯੭
	ਛੀਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਗਾਰਭਣੀਆਂ ਦੁਧਵਾਲੀਆਂ ਅਰ ਬਾਲਿਆਂ ਦੀ ਤਦਬੀਰ ਵਿਖੇ	੯੯
	ਸਤਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਬਾਲਿਆਂ, ਵਿਚਲੀ ਉਮਰ ਵਾਲਿਆਂ, ਅਰ ਬੁਢਿਆਂ ਦੀ ਤਦਬੀਰ।	੧੦੩
	ਅਠਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਰੋਗੀਆਂ ਦੇ ਇਲਾਜ	੧੦੪
	ਨੌਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਉਪਰਹਾਲ, ਦਸਤ, ਹਜਾਮਤ (ਪਛ) ਅਰ ਗੁਦਨੇ ਵਿਖੇ	੧੧੧
	ਦਸਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਫਸਦ ਵਿਖੇ	੧੧੬
ਤੀਜਾ ਕਾਂਡ ਰੋਗਾਂ ਵਿਖੇ।	ਪਹਿਲਾ ਧਿਆਉ। ਸਿਰਪੀੜ, ਅਧੇ ਸਿਰ ਦੀ ਪੀੜ ਅਤੇ ਦਰਦ ਵਿਖੇ	੧੧੮
	ਦੂਜਾ ਧਿਆਉ। ਸਿਰਸਾਮ ਦਾ ਵਰਣਨ	੧੨੩
	ਤੀਜਾ ਧਿਆਉ। ਮਾਲੀਖੌਲੀਆ ਦਾ "	੧੨੫
	ਚੌਥਾ ਧਿਆਉ। ਮਿਰਗੀ ਦਾ ਵਰਣਨ	੧੨੮
	ਪੰਜਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਸਕਤੇ ਦਾ ਵਰਣਨ	੧੩੦
	ਛੀਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਅਧਰੰਗ ਦਾ ਵਰਣਨ	੧੩੨
	ਸਤਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਲਕਵੇ ਦਾ "	੧੩੪
	ਅਠਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਰਾਅਸ਼ਾ ਜਾਂ ਕੰਬਣੀ	੧੩੫
	ਨੌਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਤਸ਼ਨਜ ਜਾਂ ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਖਿਚ	੧੩੬
	ਦਸਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਨੀਂਦ ਤੇ ਉਨੀਂਦਾ	੧੩੮

A

ਕਾਂਡ	ਮਜ਼ਮੂਨ	ਪੰਨਾ
	ਆਰਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਇਖਤਲਾਜ਼ ਅਰਥਾਤ ਅਖਾਂ ਤੇ ਬੁਲਾਂ ਦਾ ਫੁਰਕਨਾ	੧੩੯
	ਬਾਰਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਚੇਤਾ ਭੁਲ ਜਾਣਾ	੧੪੦
	ਤੇਰ੍ਹਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਕਾਬੂਸ ਦਾ ਵਰਣਨ	੧੪੧
	ਚੌਧਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਜ਼ੁਕਾਮ ਤੇ ਨਜ਼ਲੇ ""	੧੪੨
	ਪੰਦ੍ਰਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਅਖਾਂ ਆਉਣੀਆਂ	੧੪੫
	ਸੋਲ੍ਹਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਨਜ਼ਰ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਤੇ ਅਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਾਣੀ ਵਗਣਾ	੧੪੭
	ਸਤਾਰ੍ਹਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਕੰਨਾਂ ਦੀ ਪੀੜ ਤੇ ਡੋਰਾ ਹੋਣਾ	੧੪੮
	ਅਠਾਰਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਨਕ ਦੀ ਪੀੜ	੧੫੦
	ਉਨੀਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਨਕਸੀਰ ਦਾ ਵਰਣਨ	੧੫੧
	ਵੀਹਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਦੰਦਾਂ ਦੀ ਪੀੜ।	੧੫੨
	ਇਕੀਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਖੁਨਾਕ, ਖੁਜਾਤ ਦੀ ਸੋਜ ਤੇ ਜੀਭ ਦੇ ਬਰਨੀ।	੧੫੪ ੧੫੫
ਸਤਵਾਂ ਕਾਂਡ	ਪਹਿਲਾ ਧਿਆਉ। ਖੰਧ ਦਾ ਵਰਣਨ	੧੫੬
ਪਤ ਭੇਰੋਗ	ਦੂਜਾ ਧਿਆਉ। ਦਿਮੇ ਦਾ ਵਰਣਨ।	੧੫੮
	ਤੀਜਾ ਧਿਆਉ। ਜਾਤੁਲਰੀਹ ""	੧੫੯
	ਚੌਥਾ ਧਿਆਉ। ਜਿਗਰ ਅਤੇ ਜਾਤੁਲ.	੧੬੧
	ਪੰਜਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਖਫ਼ਕਾਨ ਜੈਸੇ ਜਾਂ ਦਿਲ ਦੇ ਧੜਕੇ ਦਾ ਵਰਣਨ।	੧੬੪

ਕਾਂਡ	ਮਜ਼ਮੂਨ	ਪੰਨਾ
	ਛੀਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਲਹੂ ਦੇ ਖੰਘਾਰ	੧੬੬
	ਸਤਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਮੇਦੇ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ	੧੬੭
	ਅਠਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਜੀ ਕੱਚਾ ਹੋਣਾ	੭੧
	ਨੌਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਮਰੋੜਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ	੭੦
	ਦਸਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਹਿਚਕੀ " "	੭੨
	ਯਾਰਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਹੈਜ਼ਾ ਅਤੇ ਦਸਤ	੭੪
	ਬਾਰਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਲਹੂ ਪਾਕ ਦੇ ਮਰੋੜ	੭੬
	ਤੇਰ੍ਹਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਕੌਲੰਜ ਦਾ ਵਰਣਨ	੭੮
	ਚੌਧਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਢਿੱਡ ਦੇ ਕੀੜਿਆਂ "	੧੮੧
	ਪੰਧ੍ਰਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਜਿਗਰ ਦੀ ਪੀੜ	੧੮੫
	ਸੋਲ੍ਹਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਜਲੋਧਰ ਰੋਗ	੧੮੭
	ਸਤਾਰਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਤਿਲੀ ਦੀ ਪੀੜ	੧੯੦
	ਅਠਾਰਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਪਥਰੀਆਂ ਦਾ ਵਰਣਨ	੧੯੨
ਅਠਵਾਂ ਕਾਂਡ।	ਪਹਿਲਾ ਧਿਆਉ। ਗੁਰਦੇ ਦੀ ਪੀੜ	੧੯੫
ਗੁਰਦੇ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤ-	ਦੂਜਾ ਧਿਆਉ। ਮਸਾਨੇ ਦੇ ਰੋਗ।	੨੦੦
ਕ ਦੇ ਰੋਗ।	ਤੀਜਾ ਧਿਆਉ। ਗੁਦਾ ਦੇ ਰੋਗ	
	ਚੌਥਾ ਧਿਆਉ। ਵੀਰਜ ਮਰਦਾਨਗੀ ਦਾ ਵਿਗਾੜ	੨੦੬
	ਧਿਆਉ। ਖੁਸੀਏ ਰੋਗ	੨੦੯
	ਛੀਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਪਤਾਲੂਆਂ ਦਾ ਉਤਰ ਜਾਣਾ	੨੧੦

ਕਾਂਡ	ਮਜ਼ਮੂਨ	ਪੰਨਾ
	ਸਤਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਰਿਤੂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਤੇ ਬਾਹ ਦਾ ਖ੍ਯਾਲ	੨੧੬
	ਅਠਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਕੀੜੀਆਂ, ਚੀਂਘ, ਝੂਟੇ, ਤੇ ਜੋੜਾਂ ਦੀ ਪੀੜ ਆਦਿਕ	੨੧੮
	ਨੌਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਦਵਾਈ ਤੇ ਖ਼ੁਰਾਕ [illegible] ਦਾ ਵਰਣਨ	੨੨੧
ਨੌਵਾਂ ਕਾਂਡ	ਪਹਿਲਾ ਧਿਆਉ। ਸ੍ਵਾਸ ਦਾ ਹਾਲ	੨੨੩
ਦੇਹ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਅੰਗਾਂ ਤੇ ਤਪਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ॥	ਦੂਜਾ ਧਿਆਉ। ਮੂੰਹ ਦੇ ਛਿਟਾਕ ਤੇ ਫੋੜੇ [illegible] ਦਾ ਵਰਣਨ	੨੨੫
	ਤੀਜਾ ਧਿਆਉ। ਖ਼ੁਰਕ	੨੨੮
	ਚੌਥਾ ਧਿਆਉ। ਪਿੱਤੀ ਫੋੜੇ ਤੇ ਰਿਸਣ	੨੩੦
	ਪੰਜਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਮਾਤਾ, ਮੋਕੇ ਆਦਿ	੨੩੨
	ਛੀਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਸੋਜਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ	੨੩੩
	ਸਤਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਖ਼ਾਰਸ਼ ਜ਼ੀਰ ਤੇ ਸਰਤਾਨ	੨੩੬
	ਅਠਵਾਂ ਧਿਆਉ। ਤਪਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ	੨੩੮
ਦਸਵਾਂ ਕਾਂਡ	ਸਾਮਾਨ ਅਰ ਮਿਸ਼੍ਰਤ ਦਵਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ॥	੨੪੯ ਤੋਂ ੨੮੯ ਤੀਕ
	ਮਿਸ਼੍ਰਤ ਨਾਂ ਮੁਰੱਕਬ ਦਵਾਈ ਨੂੰ ਵਰਤਣ ਕਰਨ ਦੀ ਰੀਤ	੨੮੯ ਤੋਂ ੨੯੦ ਤੀਕ

ਕਾਂਡ	ਮਜ਼ਮੂਨ	ਪੰਨਾ
	ਔਖੀਆਂ ਗਲਾਂ ਨੂੰ ਸੌਖਿਆਂ ਕਰਨ ਲਈ. ਤ੍ਰਿਨੰ ਦਵਾਦਾਂ ਦੀ ਕੁਝ ਮਤਲਬ, ਜਾਂ ਪਛਾਣ ਦੀ ਰੀਤ, ਅਰ ਜਿਹੜੀ ਦਵਾ ਘਟ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ, ਜਾਂ ਜਿਹੜੀ ਦਾ ਦਵਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਦਵਾ ਵਰਤ ਕੇ ਕਰਤੀਬ ਦਾ- ਸੀ (ਬਦਲ) ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੈ।	੨ ਥੋਂ ੩੦੩ ਤੋੜ
	ਫਾਰਸੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਤੋਲਾਂ ਦਾ ਜੋ ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹਨ ਪੰ- ਜਾਬੀ ਵਿਚ ਤਾਤਪਰਜ।	੩੦੩

ਵਿਗਆਪਨ॥

ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਵੇ ਕਿ ਇਹ ਪੋਥੀ ਕਾਨੂਨ ਤਿਬ ਅਖਰਾਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਤੇ ਜ਼ਬਾਨ ਉਰਦੂ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਭਾਂਤੀ ਸ੍ਰੀ ਆਫਤਾਬ ਦੇ ਵਿਚ ਛਪ ਕਰਕੇ ਅਤੀ ਸੁੰਦਰਤਾਈ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਗੁਣ ਅਤੀ ਵਿਸਤਾਰਿਕ ਇਸ ਤਤਕਰੇ ਥੀਂ ਮਲੂਮ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਨੂੰ [illegible] ਹੋਵੇ [illegible] ਮੋਲ ਗੁਰਮੁਖੀ ੧॥) ਅਰ ਮੋਲ ਉਰਦੂ ੧) ਹੈ

یہ کتاب قانون طب بزبان اردو اور گورمکھی ہر دو قسم چھاپ ہو چکی
تیار ہو گئی ہے۔ اس بےنظیر اور مفید عام کتاب کی خوبیاں اس فہرست سے ظاہر ہیں جس کسی
کو مطلوب ہو طلب فرماویں۔ قیمت کتاب گورمکھی [illegible] اور بزبان اردو [illegible]
المشتہر مولوی نیاز علی خان [illegible]

ਵਿਗਿਆਪਨ

ਸਭ ਲੋਕ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤਿਬ ਅਰਥਾਤ ਹਕੀਮਸਾਈ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ, ਕੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕੀ ਮਜ਼ੂਰ, ਸਾਰੇ ਇਸਦੇ ਮੁਥਾਜ ਹਨ, ਜੇ ਇਹ ਵਿਦਿਆ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਉੱਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਨਾਉਂ ਨਾ ਰਹਿੰਦਾ।

ਭਾਂਵੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਹਿਕਮਤ ਬਾਬਤ ਪੋਥੀਆਂ ਬਹੁਤ ਛਪ ਚੁਕੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਉਰਦੂ ਤੇ ਮਖੀ ਤੇ ਮਖੀ ਆਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਪੋਥੀ ਅਰਬੀ ਫਾਰਸੀ ਅਰ ਉਰਦੂ ਥੋਂ ਬੜੀ ਮੇਹਨਤ ਤੇ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਨਾਲ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਉਲਟਾਈ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜੋ ਹਰ ਏਕ ਪੁਰਸ਼ ਇਸ ਥੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਵੇ, ਇਸ ਵਿਚ ਚਕਿਤਸਾ ਦੇ ਨਿਯਮ ਤੇ ਦੇਹ ਦਾਰਤੀ ਦੇ ਹਾਲ ਅਰ ਆਕਾਰ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੈ ਰੋਗ ਅਰ ਦੁਵਾਵਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਹਵਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਆਸਾ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਸਜਣ ਇਸ ਦੇ ਗੁਣ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਭੁਲ ਚੁਕ ਪੁਰ ਖਿਮਾ ਕਰਨਗੇ।

ਇਸ ਦਾ ਹਕ ਕਾਪੀ ਰਾਈਟ ਮੌਲਵੀ ਨਿਆਜ਼ ਅਲੀ ਖਾਂ ਕੁਤਬ ਫਰੋਸ਼ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਬਿਨਾ ਓਹਦੀ ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਕੋਈ ਨਾ ਛਾਪੇ।

ਮਾਹ ਮਈ ਸੰਨ ੧੮੮੧	ਵ. ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ

ਪਹਿਲਾ ਖੰਡ।

ਪਹਿਲਾ ਧਿਆਉ।

ਤਤਾਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ।

ਤਤ ਉਹ ਸਾਧਾਰਨ ਪਦਾਰਥ ਹਨ ਜੋ ਆਦਮੀ ਦੀ ਦੇ
ਹ ਅਤੇ ਅਸਤ੍ਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਭਾਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤਤ
ਕਿਸੇ ਕ੍ਰਿਯਾ ਦ੍ਵਾਰਾ ਦੂਹੋਰਨਾਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਿਭ
ਗਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ, ਅਰਥਾਤ ਤੋੜੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ।
ਇਹ ਚਾਰ ਹਨ, ਇਕ ਅਗਨੀ ਜੋ ਗਰਮ ਖੁਸ਼ਕ ਹੈ। ਦੂਜੀ
ਹਵਾ ਜੋ ਗਰਮ ਤਰ ਹੈ। ਤ੍ਰੈ ਪਾਣੀ ਜੋ ਸਰਦ ਤਰ ਹੈ। ਚੌਥੀ
ਮਿੱਟੀ ਜੋ ਸਰਦ ਖੁਸ਼ਕ ਹੈ।

ਦੂਜਾ ਧਿਆਉ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਵਿਖੇ।

ਜਦ ਤਤ ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ ੨ ਹੋਕੇ, ਅਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਛੋਹਲ
ਗੁੰਧਾਕਰ ਤਤ ਆਪਣੇ ਉਸਲਦੇ ਗੁਣ ਨਾਲ ਬਾਸੇ ਤਤਾਂ
ਵਿਚ ਅਸਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਗੁਣ ਦਾ ਬਲ
ਤੋੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਰ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਿਲਣ ਜੁਲਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿ
ਯਾ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤਕ ਪੂਰੀ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਅਸਤ੍ਰ ਦੀ
ਜੋ (ਅਰਥਾਤ ਜਦ ਤਤ ਆਪਸ ਵਿਚ ਰਲ ਜਾਂਦੇ
ਹੀ ਖ਼ਾਸੀਅਤ ਜੋ ਸਾਰੇ ਹਨ ਇਕ ਭਾਗ ਵਿਚ ਇਕ ਸਮਿਲਤ
ਗੁਣ ਉਤਪੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਗੁਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਆ
ਖਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਯਦ ਕੀ ਚਿਤ੍ਰ ਮੁਨਾਸਬ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ

ਹੋਹੈ। ਇਕ ਸਤ ਸਾਮਵਰਤ, ਦੂਜੀ ਅਸਤ ਸਾਮਵਰਤ॥ ਸਤ ਸਾਮਵਰਤ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਿਸ੍ਰਤ ਚੀਜ਼ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਉਲਟੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਤੋਲ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ, ਅਰਥਾਤ ਜਿਸ ਪਰਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਤਤ ਇਕੋ ਜੇਹੇ ਹੋਣ। ਪਰ ਪ੍ਰਗਟ ਵਿਚ ਸਤ ਸਾਮਵਰਤ ਦਾ ਹੋਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਅਰ ਜੋ ਪਰਕ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਗਟ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਓਹ ਸਤ ਸਾਮਵਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ

ਸਤ ਸਾਮਵਰਤ ਥੋਂ ਬਿਨਾ ਜੋ ਸਾਮਵਰਤ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿਆਂ ਮਜੂਦ ਹਨ, ਦੋ ਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਮਿਥਤ ਸਾਮਵਰਤ ਜੋ ਕਿਸੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਅਰ ਓਹ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ ਮੁਨਾਸਬ ਅਰ ਯੋਗ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਇਸ ਮਿਥਤ ਸਾਮਵਰਤ ਥੋਂ ਬਿਨਾ। ਫੇਰ ਓਹ ਮਿਥਿਤ ਸਾਮਵਰਤ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਅਠ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ॥

ਹੋਰ ਜੰਤੂਆਂ ਨਾਲੋਂ ਸਾਮਵਰਤ ਜੰਤ ਅਰ ਥਾਤ ਉਹ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਜੋ ਮਨੁਖ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਹੋਰ ਸਾਰਿਆਂ ਜਗਤ ਦੇ ਜੀਵਾਂ ਥੋਂ ਦੂਜਾ ਕਈ ਜੰਤੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਜੰਤ ਦਾ ਸਾਮਵਰਤ ਇਹ ਅਜੇਹੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰੇ ਆਦਮੀ ਜਾਤ ਵਿਚੋਂ ਬਾਜੇ ਆਦਮੀ ਵਿਚ ਹੋਵੇ। ਤੀਜਾ ਸਾਮਵਰਤ ਜਿਨਸੀ ਪਰਗਟ ਸਾਮਵਰਤ ਨਾਲੋਂ ਇਹ ਅਜੇਹੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਦੇਸ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ, ਹੋਰਨਾ ਦੇਸਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗੀ ਹਾਸਲ ਹੋਵੇ। ਚੌਥਾ ਸਾਮਵਰਤ ਜਿਨਸੀ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਚ। ਇਹ ਅਜੇਹੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਹੈ ਜੋ ਸਭ ਥੋਂ ਵਧੀਕ

ਸਾਮਦਰਤ ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਹੋਵੇ, ਜੈਸੇ ਬੁੰਤ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਵਿ
ਚੋਂ, ਪੰਜਵਾਂ ਸਾਮਦਰਤ ਸਖਸੀ ਹੋਰਨਾ ਪੁਰਖਾਂ ਨਾਲੋਂ ਇ
ਹ ਐਸੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਹੈ, ਜੋ ਇਕ ਮੁਕਰਰ ਆਦਮੀ ਵਿਚ
ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਠੀਕ ਕਰ ਹੋਵੇ, ਛੇਵਾਂ ਸਮਦਰਤ ਸਖਸੀ ਖਾਸ
ਆਦਮੀ ਦੇ ਹਾਲ ਨਾਲੋ ਇਹ ਐਸੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਹੈ ਜੋ ਇਕ
ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਹਾਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ
ਹਾਲ ਵਿਚ ਸਭ ਥੋਂ ਚੰਗਾ, ਸਤਵਾਂ ਸਮਦਰਤ ਅੰਗੀ ਹੋ
ਰਨਾਂ ਅੰਗਾ ਨਾਲੋਂ ਇਹ ਐਸੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰੇ ਅੰਗਾਂ
ਦੀ ਬੁੰਤ ਵਿਚੋਂ ਹੋਣੀ ਜਰੂਰੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ
ਦੇ ਕਾਰਣ ਅੰਗ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਉਲਟ ਰਹਿਣ, ਅਠਵਾਂ ਸ
ਮਦਰਤ ਅੰਗੀ ਉਸ ਅੰਗ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹਾਲ ਨਾਲੋ ਅਜੇ
ਹੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹਾਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਾਰੇ
ਹਾਲਾਂ ਵਿਚ ਚੰਗਾ ਰਹੇ ਅਰ ਜੋ ਮਿਸ਼ਤ੍ਰ ਸਮਦਰਤ ਥੋਂ ਬੇ
ਨਾਂ ਹੈ ਉਹ ਬੀ ਅਠ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਹ ਸਮਦਰਤ
ਦਾ ਦੂਰ ਹੋਣਾ, ਜਾਂ ਸਾਮਾਨ ਤਤਾਂ ਦਾ ਹੈ ਉਹ ਜਾਂ ਮਿਸ਼੍ਰਤਾਂ ਦਾ ਹੈ ਉ
ਸਾਮਾਨ ਤਤਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਬੁੰਤਾ ਹਨ, ਇਕ ਅਸਲੀ ਅਰ
ਥੋੜਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਥੋਂ ਵਧੀਕ ਗਰਮ, ਦੂਜੇ ਵਧੀਕ ਖੁਸ਼ਕ ਤੀਜੇ
ਵਧੀਕ ਸਰਦ, ਚੌਥੇ ਵਧੀਕ ਤਰ, ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਮਿਸ੍ਰਤ ਬੀ ਚਾਰ
ਤਰਾਂ ਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਅਸਲੀ ਅਰ ਜੋ [illegible] ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ
ਗਰਮ ਤਰ, ਦੂਜੇ ਵਧੀਕ ਗਰਮ ਖੁਸ਼ਕ, ਤੀਜੇ ਵਧੀਕ
ਸਰਦ ਤਰ, ਚੌਥਾ ਵਧੀਕ ਸਰਦ ਖੁਸ਼ਕ।

ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਨਾਲੋ ਵਧੀਕ ਸਮਵਰਤ ਆਦਮੀ
ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਹੈ, ਅਰ ਪੁਰਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਥੋਂ ਵਧੀਕ ਸਮਵਰਤ
ਮਧ ਰੇਖਾ ਦੇ ਰਹਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਫੇਰ ਚੌਥੀ ਵਲਾਇਤ ਦੇ
ਰਹਣ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਅਰ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ ਸਮਵਰ
ਤ ਜੁਆਨ ਆਦਮੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਬਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਰਮੀ ਜੁਆ
ਨਾ ਦੀ ਗਰਮੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ
ਵਿਚ ਤਰੀ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਬਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗ
ਰਮੀ ਵਿਚ ਨਰਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਰ ਜੁਆਨਾਂ ਦੀ ਗਰਮੀ
ਵਿਚ ਤੇਜੀ, ਅਧੀਰ ਅਰ ਬੁਢੇ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਸਰਦ ਖੁਸਕ
ਹੈ। ਪਰ ਬੁਢੇ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਵਿਚ ਉਪਰੀ ਤਰੀ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ
ਆਦਮੀ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਥੋਂ ਵਧੀਕ ਸਮਵਰਤ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ
ਅੰਗੂਠੇ ਦੇ ਕੋਲ ਦੀ ਪਹਲੀ ਉਂਗਲ ਦੀ ਜਿਲਦ ਦੀ ਹੁੰ
ਦੀ ਹੈ, ਫੇਰ ਬਾਕੀ ਦੀ ਉਂਗਲਾਂ ਜਿਲਦ ਦੀ, ਫੇਰ ਅੰਗੂ
ਠੇ ਦੀ, ਫੇਰ ਹਥੇਲੀ ਜਿਲਦ ਦੀ, ਫੇਰ ਹਥ ਦੀ ਜਿਲ
ਦ ਦੀ, ਫੇਰ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਦੀ। ਸਾਰੇ ਅੰਗਾਂ ਥੋਂ ਵਧੀਕ
ਗਰਮ ਦਿਲ ਹੈ, ਫੇਰ ਜਿਗਰ, ਫੇਰ ਮਾਸ, ਅਰ ਸਾਰੇ ਅੰ
ਗਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਾਲ ਬਹੁਤ ਸਰਦ ਹਨ, ਫੇਰ ਹਡੀਆਂ, ਫੇਰ
ਨਰਮ ਹਡੀਆਂ, ਜਿਹਾ ਕੰਨ ਦੀ, ਫੇਰ ਰੁਬਾਤ, ਫੇਰ ਪਠੇ
ਫੇਰ ਹਰਾਮ ਮਗਜ ਜੋ ਖੁਤੀ ਦੇ ਹੇਠ ਹੈ, ਫੇਰ ਦਿਮਾਗ।
ਅਰ ਸਾਰੇ ਅੰਗਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ ਖੁਸਕ ਵਾਲ ਹਨ, ਫੇ
ਰ ਹਡੀਆਂ ਫੇਰ ਨਰਮ ਹਡੀਆਂ, ਫੇਰ ਰੁਬਾਤ, ਫੇਰ ਪਠੇ

ਤਰ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲੇ ਚਰਬੀ, ਫੇਰ ਸਹਮ, ਫੇਰ ਮਾਸ
ਫੇਰ ਦਿਮਾਗ, ਫੇਰ ਹਰਾਮ ਮਗਜ਼ ਜੋ ਨਖਾ॥

ਤੀਜਾ ਧਿਆਉ। ਖਿਲਤਾਂ ਜੋ ਦੇਖ।

ਖਿਲਤ ਅਬਦਾ ਦੇ ਖਤਰ ਅਰ ਵਹਣ ਵਾਲਾ ਪਦਾਰ
ਥ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਗਜ਼ਾ ਦਾ ਇਸਤਹਾਲ ਹੈ ਉਹ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ
ਦੀ। ਇਕ ਖੂਨ ਜੋ ਸਾਰੀਆਂ ਖਿਲਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਕ੍ਰ
ਤਿ ਇਸਦੀ ਗਰਮ ਤਰ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਸੁਫਰਾ (ਪਿਤ) ਜੋ ਗਰ
ਮ ਖੁਸ਼ਕ ਹੈ। ਤੀਜੀ ਬਲਗਮ ਜੋ ਸਰਦ ਤਰ ਹੈ। ਚੌਥਾ
ਸੌਦਾ ਜੋ ਸਰਦ ਖੁਸ਼ਕ ਹੈ। ਅਰ ਇਹ ਚਾਰੇ ਖਿਲਤਾਂ ਦੋ
੨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਤਬਈ। ਦੂਜੀ ਨਾਤਬਈ
ਖੂਨ (ਲਹੂ) ਤਬਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਰੰਗ ਲਾਲ, ਮਿਠਾ, ਬੇ ਬੂ
ਨਾ ਪਤਲਾ ਨਾ ਗਾਹੜਾ, ਅਰ ਨਾ ਤਬਈ ਖੂਨ ਇਸਦੇ
ਉਲਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੁਫਰਾ ਤਬਈ, ਖੂਨ ਤਬਈ ਦੀ ਝਗ
। ਅਰ ਉਬਾਲ ਹੈ ਇਸਦਾ ਰੰਗ ਲਾਲ ਪਰ ਪਿਲਤਨ ਦੀ
ਝਲਕ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਹਾ ਕੁ ਕੇਸਰ, ਤੋਲ ਘਟ ਅਰ
ਸੁਆਦ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਰ ਜਿਗਰ ਵਿਚ ਉਤਪਤ ਹੋ
ਦਾ ਹੈ। ਸੁਫਰਾ ਨਾਤਬਈ ਚਾਰ ਤਰਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਸੁਫ
ਰਾ ਮਿਰਾਰ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਤਲੀ ਤਰੀ ਵਤ ਮਿਲੀ ਹੋ
ਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਮਿਰਾ ਮਹਮਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗਾੜ੍ਹੀ ਤਰੀ
ਮਿਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤੀਜਾ ਸੁਫਰਾ ਕਰਾਸੀ ਜੋ ਗੰਦਨਾ ਦੇ
ਪਾਨੀ ਦੇ ਵਰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਰ ਇਹ ਸੁਫਰਾ ਮੁਰਤਰ

ਕਾ ਅਤੇ ਮਿਰਾ ਦੇ ਮਿਲਨ ਤੋਂ ਬਨਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਪੈਦਾ
ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਮੇਦਾ ਹੈ। ਦੂੰਬੇ ਸੁਫਰਾ ਜੁਗਰ ਵਿਚ ਜੋ ਸਭ
ਥੋਂ ਵਧ ਗਰਮ ਹੈ, ਅਰ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਖਿਸ਼ਕ ਆ
ਨ ਹੈ। ਤਬਈ ਬਲਗਮ ਅਸਲ ਵਿਚ ਖੂਨ ਹੈ। ਪਰ
ਪਕਣ ਵਿਚ ਕਸੂਰ ਰਹਿਣੇ ਕਰਕੇ ਬਲਗਮ ਕਹਾ
ਇਆ। ਇਹ ਜੇਗਰ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਲਗ
ਮ ਨਾ ਤਬਈ ਪੰਜ ਪਕਾਰ ਦੀ ਹੈ। (੧) ਮਿਠੀ, ਜਿਸ
ਵਿਚ ਥੋੜਾ ਲਹੂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ (੨) ਖਾਰੀ, ਇਸ ਵਿਚ ਸਿ
ਰਾ ਮੁਹਤਰਕ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਥੋਂ ਵਧੀਕ ਗਰ
ਮ ਹੈ। ਜਾਲੀਨੂਸ ਹਕੀਮ ਇਸਨੂੰ ਸੁਫਰਾਵੀ ਬਲਗਮ
ਆਖਦਾ ਹੈ। (੩) ਖਟੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਦਾ ਖਾਣਾ
ਤ ਸੀਰ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। (੪) ਕਸੈਲੀ, ਜੋ ਜਿਸ ਵਿਚ
ਧਰਤੀ ਸੰਯੁਕਤ ਪਦਾਰਥ ਬਹੁਤ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ
ਨਾਲੋਂ ਗਾਹੜੀ ਹੈ। (੫) ਬੇ ਸੁਆਦ ਜਿਸ ਪਰ ਪਾਣੀ ਦੇ
ਰਲੇ ਪਦਾਰਥ ਬਹੁਤ ਹੋਣ, ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਨਾਲੋਂ ਸਦ
ਦ ਹੈ। ਜੋ ਇਹ ਤਬਈ, ਤਬਈ ਖੂਨ ਦਾ ਉਲਟ ਹੈ ਸੌਦਾ
ਨਾ ਤਬਈ ਸੜੀ ਹੋਈ ਖਿਲਤ ਹੈ॥

ਕ੍ਰਾਨ। ਇਹ ਗਲ ਜਾਨਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਕਿ ਗਜ਼ਾ ਜੈਸੇ
ਹਾਜ਼ਰੋਟੀ ਮਾਸ ਆਦਿਕ ਜਦ ਮੇਦੇ ਵਿਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ
ਕਚੇ ਜਵਾਂ ਦੇ ਆਟੇ ਦੇ ਗਾੜ੍ਹੇ ਪਾਨੀ ਵਾਂਙੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇ
ਸਦਾ ਨਾਉ ਕੈਲੂਸ ਹੈ। ਸਾਫ਼ ਅਰ ਲਤੀਫ਼ ਹਿੱਸਾ ਕੈਲੂਸ

[illegible] ਨੇਰ੍ਹ ਦੇ ਅਰਕ ਦਾ ਜੋ ਨਿਗਾਰਾ ਦੇਗ ਸਾਮਣੇ
ਰੋਸ਼ਨੀ [illegible] ਅਰ ਮਿਜ਼ਾਜ ਵਿਚ ਫਰਕ ਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਖ਼ੂ
[illegible] ਆਖਦੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਦੋ ਚੀਜਾਂ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ, ਝੁਬਦ
[illegible] ਅਰ ਦੁਰਦ (ਤਿਲਛਟ) ਵਖਰੀਆਂ, ਅਰ ਕਦੀ
[illegible] ਅਰ ਦੁਰਦ ਦੇ ਨਾਲ ਦੋ ਚੀਜਾਂ ਹੋਰ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ
ਅਰਥਾਤ ਮੁਤਗ਼ੱਯਰ ਮੈ ਪਕਣ ਕਰਕੇ ਅਰ ਕਚੀ ਰਹਿਣ ਦੇ
ਪਕਣ ਵਿਚ ਕਸੂਰ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ, ਪਹਲੀ ਚੀਜ ਅਖ
ਦਾ ਝੁਬਦ ਤਬਈ ਸਫਰਾ ਹੈ, ਅਰ ਦੁਰਦ ਸੌਦਾ ਤਬਈ
ਹੈ, ਅਰ ਮੁਤਗ਼ੱਯਰ ਕਸੀਫ ਦਾ ਨਾਉ ਸਫਰਾ ਗੈਰ ਤਬ
ਈ ਹੈ, ਅਰ ਮੁਤਗ਼ੱਯਰ ਕਸੀਫ ਦਾ ਨਾਉ ਸੌਦਾ ਗੈਰ ਤਬਈ
ਹੈ, ਅਰ ਕਚੀ ਮੈ ਬਲਗ਼ਮ ਤਬਈ ਹੈ ਅਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿ
ਆਂ ਤੋਂ ਸਾਫ ਅਰ ਲਤੀਫ ਅਰ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਪਕੇ
ਹੋਇਆ ਤਬਈ ਖ਼ੂਨ ਹੈ।
ਖ਼ੂਨ ਤਬਈ ਇਲਤ ਫਾਇਲੀ ਸਾਮਵਰਤ ਮੇਤ੍ਰਾ ਦਿਲ, ਗ
[illegible] ਅਰ ਖ਼ੂਨ ਦੀ ਇਲਤ ਮਾਦੀ ਸਾਮਵਰਤ ਮੇਤਾਦੋ
[illegible] ਚੰਗਾ ਕੈਮੂਸ ਹੈ, ਜਿਹਾ ਕੁ ਮਾਸ ਬਕਰੀ ਦੇ
[illegible] ਦਾ, ਤੇ ਕਲਰ ਦੀ ਰਿਟੀ, ਖ਼ੂਨ ਦੀ ਇਲਤ ਸੂਰੀ
[illegible] ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਪਕਣਾ ਹੈ। ਖ਼ੂਨ ਦੀ ਇਲਤ ਗ
[illegible] ਹੈ, ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਗਜ਼ਾ ਦੇਣੀ, ਗਰਮ ਕਰਨਾ ਅਰ
[illegible] ਜੋ ਖ਼ੁਸ਼ਕੀ ਨੌਹੋਣੀ ਪਾਵੇ, ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ
[illegible] ਅਰ ਰੋਗਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ, ਸਫਰਾ ਤਬਈ ਏ

ਲਾਤ ਫਾਇਦੀ ਸਮਦਾਤ (ਮੌਤ ਦਿਲ) ਗਰਮੀ ਹੈ। ਅਰ
ਨਾ ਤਬਈ ਸੁਫਰਾ ਦੀ ਖੁਸੂਸੀ ਗਰਮੀ ਹੈ। ਸੁਫਰਾ ਤਬ
ਈ ਦੀ ਇਲਾਮਤਾਂ ਦੀ ਇਹ ਗਜਾ ਹੈ ਜੋ ਖਰੀਫ (ਛੋਟੀ ਪ
ਤ ਵਾਲੀ) ਗਰਮ, ਮਿਠੀ ਚਿੰਦੀ ਅਰ ਤੇਜ ਹੈ, ਜਿਹਾ ਕੁ
ਥੋਮ, ਰਾਈ ਗੰਦਨਾ ਕਸਾਦ ਆਦਿਕ। ਅਰ ਸੁਫਰਾਈ
ਤਬਈ ਦੀ ਇਲਤ ਸੂਰੀ ਰੋਗੀ ਤਾਂ ਪਕਣਾ ਅਰ ਮੌਤ
ਦਿਲ ਗਰਮੀ ਹੈ। ਅਰ ਸੁਫਰਾ ਨਾ ਤਬਈ ਦੀ ਇਲਤ
ਸੂਰੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤੇਜ਼ ਗਰਮੀ ਦੇ ਕਾਰਣ ਸਮਦਾਤ ਦ
ਥੇ ਦਧੀਕ ਪਕ ਜਾਣਾ।

ਸੁਫਰਾ ਤਬਈ ਦੀ ਇਲਤ ਗਜ਼ਾਈ ਇਹ ਹੈ-ਉਸ ਅੰਗ
ਨੂੰ ਗਜ਼ਾ ਦੇਣੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਗਜ਼ਾ ਵਿਚ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਸੁਫ
ਰੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਜਿਹਾ ਕੁ ਫਿਫੜਾ। ਅਰ ਖੂਨ ਨੂੰ ਲਤੀਫ
ਕਰਨਾ ਕਿ ਲਹੂ ਬਰੀਕ ਅਰ ਤੰਗ ਨਾੜਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਵਡੀਆਂ
ਨਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਖਾ ਹਨ, ਸੁਖਾਲ ਨਾਲ ਜਾਰੀ ਹੋਵੇ। ਇ
ਨਾ ਸਾਖਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾਤੀ ਅਰ ਰਵਾਜਿਆ ਭੀ ਆਖਦੇ ਹਨ।
ਅਰ ਅਰੂਕ ਲੀਫ ਜੋੜੀਆਂ ਵਿਚ ਜੋ ਅੰਦਰ ਦਾ ਪਾਸ
ਉਨਾ ਦਾ ਤੰਗ ਹੈ। ਅਰ ਇਸਿਆ ਵਿਚ ਜਲਨਾ ਹੈ ਹਾਕ
ਰਦੀ ਹੈ, ਭਾੜੇ ਦੇਣ ਦਫ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ। ਜਦ ਸੁਫਰਾ ਅ
ਪਣੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉਸ ਬਲਗਮ ਅਰ ਰੋਗ ਨੂੰ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ
ਆਂ ਨਾਲ ਚੰਬੜਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਸੋ ਸੁਟਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਆਦਮੀ
ਨੂੰ ਪਖਾਨੇ ਦੀ ਹਾਜਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਰ ਬਲਗਮ ਦੀ ਇ

੧੦ ਲਤ ਫਾਇਲੀ ਭੋਜਨੀ ਗਰਮੀ ਹੈ ਅਰ ਉਸਦੀ ਇਲਤ ਮਾ
ਦੀ ਓਹ ਤਾਸੀਰਾਂ ਹਨ, ਜੋ ਗਾੜ੍ਹਿਆਂ ਤਰ ਲੇਸਦਾਰ ਅ
ਰਾ ਅਰ ਸਰਦ ਚੀਜਾਂ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਛੀਛੜਾ ਮਾਸ ਅਰ
ਇਲਤ ਸੂਰੀ ਖੂਨ ਦੇ ਪਕਾਉ ਤੋਂ ਘਟ ਪਕਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਸ
ਦੀ ਇਲਤ ਗਾਈ ਬਹੁਤ ਹੋਣਾ ਅਰ ਮਜੂਦ ਹੋਣਾ ਸਰੀਰ
ਲਈ ਮੁਬਾਰਕ ਦਾ ਜਿਸ ਦੇ ਖੂਨ ਮਜੂਦ ਨਾ ਹੋਵੇ॥
ਵਾਨ। ਜਦ ਭੁਖੇ ਰਹਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨਾੜੀਂ ਵਿਚ ਖੂਨ-
ਨਾ ਰਹੇ, ਤਾਂ ਬਲਗਮ ਸਰੀਰ ਦੀ ਗਰੀਜੀ ਗਰਮੀ ਨਾ
ਲ ਪਕ ਕੇ ਲਹੂ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਗਜਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ
ਜੋ
ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਤਰ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮੁਫਾਸਲ ਨੂੰ
ਜੋ ਸਦੀਦ ਦੀ ਗਰਮੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸੁਕ ਨਾ ਜਾਵੇ। ਅਰਗ
ਜਾਂ ਬਲਜਮ ਭਾ ਉਨਾਂ ਅੰਗਾਂ ਦੀ, ਜਿਨਾਂ ਦੀ ਗਜਾ ਵਿਚ
ਬਲਗਮ ਦੀ ਮੁਸਕਲ ਨੂੰ ਹੈ। ਜਿਹਾ ਕੁ ਦਿਮਾਗ, ਹਰਾਮ
ਮਗਜ਼ ਤਬਈ ਸੌਦਾ ਦੀ ਇਲਤ ਫਾਇਲੀ ਮੋਤਾਦਿਲ
ਗਰਮੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕੇ ਸੌਦਾ ਅਸਲ ਲਹੂ ਦਾ ਤਿਲ ਛਟ ਹੈ
ਅਰ ਅਸਲ ਖੂਨ ਦੀ ਗਰਮੀ ਮੋਤਾਦਿਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੌ
ਦਾ ਤਬਈ ਦੀ ਗਰਮੀ ਨਾ ਤਬਈ ਸੁਫਰਾ ਦੀ ਗਰਮੀ
ਨਾਲੋਂ ਮੋਤਾਦਿਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਜੋ ਉਸਦੀ ਗਰਮੀ ਖੂਨ
ਦੀ ਗਰਮੀ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੌਦਾ ਨਾ ਤਬਈ ਦੀ ਇ
ਲਤ ਫਾਇਲੀ ਹਦ ਦਰਜੇ ਦੀ ਗਰਮੀ ਹੈ ਅਰ ਬਹੁਤ-
ਸਾਰ ਦੀ ਹੈ ਉਸਦੀ ਇਲਤ ਮਾਦੀ ਸਰਦ ਖੁਸਕ

ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਹਾ ਕੁ ਮਸਾਰ ਜੋ ਗਰਮ ਖੁਸ਼ਕ ਹੋਣ, ਜਿ
ਕੁ ਦਤਾਂਊ ਅਰ ਜੋ ਗਾਲੀ ਜੌਨੇ ਰਾਂ ਦਾ ਮਾਸ, ਉਸਦੀ ਖਿ
ਲਤ ਸੂਰੀ ਆਜਿਹੀ ਦੂਰਦ ਹੋਵੇਗੀ ਹੈ, ਜੋ ਹਰਨਾਂ ਖਿਲ
ਤਾਂ ਵਾਕੂ ਨਾ ਵਰੇ। ਉਸਦੀ ਖਿਲਤ ਗਾੜ੍ਹੀ, ਉਨਾਂ ਅੰ
ਗਾਂ ਨੂੰ ਗਜ਼ਾ ਦੇਣਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨਾਂ ਲਈ ਸੌਦਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।
ਜਿਹਾ ਕੁ ਹੱਡੀਆਂ ਅਰ ਮੇਦੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਫ਼ਿਗਾਲਾ ਤਾਂ ਕਿ
ਭੁੱਖ ਲਗੇ॥

ਚੌਥਾ ਪਿਆਲਾ

ਅੰਗਾਂ ਦਾ ਵਰਨਨ॥

ਅੰਗ ਉਨਾਂ ਕਸੀਫ਼ ਜਿਸਮਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਖਿਲਤਾਂ ਤੋਂ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਓਹ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹਨ ਇਕ ਰਈਸ ਦੂਜੇ ਗੈਰ ਰਈਸ। ਗੈਰ ਰਈਸ ਦੇ ਭੀ ਦੋ ਹਨ, ਇਕ ਖਾਦਮ ਰਈਸ, ਦੂਜੇ ਗੈਰ ਖਾਦਮ ਰਈਸ। ਗੈਰ ਖਾਦਮ ਰਈਸ ਭੀ ਦੋ ਤਰਾਂ ਦੇ ਹਨ - ਇਕ ਮਰਊਸ ਦੂਜੇ ਗੈਰ ਮਰਊਸ।

ਰਈਸ ਅੰਗ ਉਨਾਂ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਜਿਨਾਂ ਦੇ ਕਾਰਣ ਕਵਾ (ਸ਼ਰੀਰ ਦੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ) ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਰ ਆਦਮੀ ਉਨਾਂ ਬਾਝੋਂ ਬਿਨਾ ਜੀਉ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਬਸ ਓਹ ਰਈਸ ਅੰਗ ਤਿੰਨ ਹਨ। ਇਕ ਦਿਲ ਜੋ ਜੀਉਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਰ ਇਹ ਕੁਦਰਤਨ ਹੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਵਾਂਙੂ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਰਹੇ ਜਾਂਦੇ। ਦੂਜਾ ਦਿਮਾਗ਼ ਜੋ ਹਿਸ ਹਰਕਤ (ਹਿਲਣ ਜੁਲਣ) ਅਰ ਬਾਤੂ ਕਵਾ [illegible] ਨੂੰ ਦਤਦਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਜੋ ਤਬ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤ [illegible]

ਤਾਂ ਆਦਮੀ ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਨਾ ਕਰਦੇ। ਅਰ ਬੁਰੇ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਨਾ ਬ
ਚਦੇ। ਤੀਜਾ ਜਿਗਰ ਜੋ ਗਜ਼ਾ ਦੇ ਪਚਣ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਪੈਦਾ ਕ
ਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਜਿਨਾਂ ਕੁ ਹਰ ਵੇਲੇ ਹਿਲਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਅੰ
ਗ ਘਟਦੇ ਹਨ। ਉਨਾ ਹੀ ਘਟ ਜਾਂਦਾ ਮਦਦ ਇਸ ਕੁ
ਦਰਤ ਦੇ ਕਾਰਣ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਕਰ
ਇਹ ਕੁਦਰਤ ਨਾ ਹੁੰਦੀ। ਤਾਂ ਅੰਗ ਛਿਜੇ ਅਰ ਖੁਸ਼ਕ ਹੋ ਕੇ ਤ
ਬਾਹ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਪਰ ਮਨੁਖ ਜਾਤ ਦੇ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣ ਲਈ
ਅਰ ਜੀਉਣ ਲਈ ਇਨਾਂ ਤਿਨਾ ਅੰਗਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਇਕ
ਹੋਰ ਅੰਗ ਭੀ ਜਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਅਨੀਸੈਨ ਆਖਦੇ
ਹਨ। ਅਨੀਸੈਨ ਦੇ ਬਿਨਾ ਆਦਮੀ ਜਾਤ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਰਹਿ
ਸਕਦੀ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਮਨੀ ਅਨੀਸੈਨ ਵਿਚ ਹੀ ਆਕੇ ਪਕਦੀ
ਅਰ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਕਰ ਇਹੋ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਇਕ ਤਾਂ
ਆਦਮੀ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਅਰ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਦੂਜਾ ਨਾ ਜਮਦਾ
ਹੀ ਆਦਮੀ ਛੇਤੀ ਮੁਕ ਜਾਂਦੇ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਮਨੀ ਅਨੀਸੈਨ
ਆਕੇ ਪਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਨੀਸੈਨ ਭੀ ਰਈਸ
ਅੰਗ ਹੈ। ਖਾਦਮ ਰਈਸ ਅੰਗਾਂ ਦੇ ਤ੍ਰੈ ਤਰਾਂ ਦੇ ਹਨ - ਇਕ ਮੂ
ਆ ਦੂਜੇ ਮੁਦਦੀ। ਮੁਜ ਉਸ ਖਾਦਮ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ
ਜੋ ਆਪਣੇ ਮਖਦੂਮ (ਜਿਸ ਦਾ ਓਹ ਖਾਦਮ ਹੈ) ਦੇ ਕੰਮ
ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਤਿਆਰ ਕਰੇ। ਅਰ
ਮੁਦਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਚੀਜ਼ ਵਿਚ ਉਸ
ਦੇ ਮਖਦੂਮ ਨੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤੇ

ਤਅੰਗ ਵਿਚ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ ਪਚਾਂਉਂਦਾ ਹੈ।
ਜਿਹਾ ਕੁ ਫਿਫੜਾ ਦਿਲ ਦਾ ਖਾਦਮ ਆਮ ਹੈ। ਅਤੇ ਮੇਦਾ
ਗਜਾ ਦੇ ਅੰਗ ਅਤੇ ਮਾਸਖੀਕਾ ਹਰ ਏਕ ਜਿਗਰ ਦਾ।।
ਅਰ ਸੁਖਨਾ ਦਿਮਾਗ ਦਾ ਅਰ ਅਦਖਾ ਮਨੀ ਅਨੀਸੈਨ
ਕਾ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਸ਼ੁਰਾਈਨ (ਨਾੜਾਂ) ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਖਾਦਮ
ਹੁੰਦੀ ਹਨ। ਅਰ ਵਰੀਦਾ (ਨਿਕੀਆਂ ਨਾੜਾਂ) ਜਿਗਰ
ਦੀਆਂ। ਪਠੇ ਦਿਮਾਗ ਦੇ। ਅਰ ਅਲੀਲ ਅਨੀਸੈਨਦੇ
।।ਅਰ ਊਸ ਉਸ ਅੰਗ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੋ ਰਈਸ ਦਾ
ਖਾਦਮ ਨਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਰਈਸ ਅੰਗਾ ਥੋਂ ਉਸ ਵਿਚ ਕੁਵ
ਤ ਜਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਹਾ ਕੁ ਲਹਮ ਹਸਾਸ।। ਅਰ ਗੈ
ਰ ਮਰਊਸ ਓਹ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਈਸਾ ਅੰਗਾ ਥੋਂ ਕੋਈ
ਕੁਵਤ ਜਾਰੀ ਨਹੀ ਹੁੰਦੀ। ਸਗੋਂ ਉਸ ਵਿਚ ਆਪ ਹੀ ਅ
ਸਲੀ ਕੁਵਤ ਮਜੂਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਰ ਉਸੇ ਜਾਤੀ (ਆਪਣੀ
ਕੁਵਤ ਨਾਲ ਤੁਗਜੀਆ ਦਾ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਹਾ
ਕੁ ਹਡੀਆਂ। ਫ੍ਯਨਾ।
ਗੈਰ ਮਰਊਸ ਅੰਗਾਂ ਦੇ ਹੋਣ ਵਿਚ ਹਕੀਮਾਂ ਦਾ ਵਖੇਵ
ਖਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ, ਜੋ ਹਕੀਮ ਊਸਦੇ ਹੋਣ ਨੂੰ ਨਹੀ ਮਨਦੇ
। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਂਵੇ ਹਡੀਆਂ ਨਫਸਾਨੀ ਕੁਵਤ ਨੂੰ ਨਹੀ
ਕਬੂਲ ਕਰਦੀਆਂ। ਪਰ ਕੁਵਤ ਹੈਵਾਨੀ (ਜਾਨਦਾਰ)
ਜ਼ਰੂਰ ਉਨਾ ਵਿਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਗਟ ਵਿਚ। ਏਹ ਹਕੀ
ਮਾਂ ਦੀ ਗਲ ਸਚੀ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦੀ।। ਅੰਤ ਪਾਸਤਾ ਰਬ ਨੂੰ ਹੈ

੧੫ ਮਲੂਮ ਹੋਵੇ ਕਿ ਸਾਰੇ ਅੰਗਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੋ ਹਨ, ਸਮਾਨ,
ਅਰ ਮਿਸ੍ਰਤ। ਸਮਾਨ ਓਹ ਅੰਗ ਹਨ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾ ਦਾ ਥੋ
ੜੇ ਕ ਮਹਸੂਸ ਟੁਕੜਾ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਦੇ ਇਕ ਨਾਮ ਵਿਚ ਸ਼ਿ
ਰਕਤ ਰਖਦਾ ਹੋਵੇ। ਅਰ ਮਿਸ੍ਰਤ ਅੰਗ ਉਸਦੇ ਉਲਟ ਹ
ਨ। ਮਿਸ੍ਰਤ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਆਲੀਆ ਅੰਗ ਭੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ
ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅੰਗ ਕਰਤਾ ਅਰ ਅਸਰ ਕਬੂਲ ਕਰ
ਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਤਰਕੀਬ(ਮਿਲਾਪ) ਵਾਸਤੇ ਆਰ ਆਲਾ (ਹਥਿਆ
ਰ ਵਾਂਗੂ) ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗਾਜ਼ਰੂਫ਼ (ਨਰਮ ਹੱਡੀ)
ਹੱਡੀਆਂ, ਗ਼ਸ਼ਾ (ਝਿੱਲੀ) ਤਕਦ ਰੁਬਾਤ ਸ਼ਰਾਈਨ
ਉਰਦਾ, ਵਾਲ, ਨੌਂਹ ਮਾਸ, ਚਰਬੀ, ਸਾਰੇ ਇਹ ਸ
ਭ ਸਮਾਨ ਅੰਗ ਹਨ। ਵਾਲ, ਨੌਂਹ, ਮਾਸ, ਚਰਬੀ, ਤੇ ਮ
ਮੀਨ ਨੂੰ ਫ਼ਜ਼ਲੀਆ ਅੰਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਹੱਡੀ ਅਰ ਗ
ਜ਼ਰੂਫ ਆਦਿਕ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੀਆ। ਪਰ ਜਿਤਨੇ ਮਿਸ੍ਰਤ
ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਤਰਕੀਬ ਔਲਾ ਹੋਵੇ ਜਿਹਾ ਕਿ ਉਜਲਾ ਜਾਂ
ਦਵੈਮੀ ਅਖਜਾਂ ਸੈਮੀ ਜਿਹਾ ਕਿ ਮੂੰਹ ਜਾਂ ਰਹਾਰਕੀ ਜਿ
ਹਾ ਕਿ ਸਿਰ ਇਨਾ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਲੀਆ ਅੰਗ ਕਹਿ
ਦੇ ਹਨ। ਫੇਰ ਮਿਸ੍ਰਤ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਜ਼ੇ ਜੀਉਣ ਅਰ
ਸ਼ੁਦਾਸ ਲੈਣ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਹਥਿਆਰ ਹਨ। ਜਿਹਾ ਕਿ ਦਿ
ਲ, ਫਿਫੜਾ, ਕਲੇਜਾ, ਜਿਗਰ, ਜਰਾਹਤ ਆਦਿਕ। ਬਾਜ਼ੇ
ਜਾਨ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਹਥਿਆਰ ਹਨ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਮੂੰਹ, ਜੀਭ ਅ
ਤੇ ਮੂਰੀ ਮੇਦਾ, ਜਿਗਰ, ਤਿੱਲੀ, ਪਿੱਤਾ, ਇਮਆਂ, ਸੂਰ

ਬਗੁਰਦਾ ਮਸਾਨਾ। ਬਾਜੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਇੰਦ੍ਰੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ
ਕੂਵਤਾ, ਦਿਮਾਗ, ਨਖਾਨ, ਅਖਾਂ, ਕਨ, ਨਕ, ਬਾਜੇ
ਨਸਲ ਦੇ ਆਲੇ (ਹਥਿਆਰ) ਹਨ। ਜਿਹਾ ਕੂ ਅਨੁ-
ਸੈਨ, ਕੁਜੈਬ (ਲਿੰਗ) ਅਤੇ ਰਿਹਮ (ਬਚਾਦਾਨ)
ਬਾਜੇ ਕੰਮ ਧੰਧੇ ਦੇ ਅੰਗ ਹਨ ਜਿਹਾ ਹਥ, ਪੈਰ॥

ਪੰਜਵਾਂ ਧਿਆਉ।

ਰੂਹਾਂ ਦਾ ਵਰਨਨ।

ਰੂਹ ਤ੍ਰਾਂਫੇ ਲਤੀਫ ਬੁਖਾਰੀ ਜਿਸਮ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ
ਜੋ ਰੰਗੀਆਂ ਖਿਲਤਾਂ ਥੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ, ਸਰਾਈਨ ਦੇ
ਰਸਤੇ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਫੈਲ ਜਾਂਦੀਆ ਹਨ।
ਓਹ ਤਿਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਕ ਰੂਹ ਹੈਵਾਨੀ
ਜਿਸਦੀਆਂ ਖਾਦਮ ਸ਼ਰਾਈਨ ਹਨ, ਅਰ ਉਸਦੇ
ਰਹਿਣ ਦੀ ਥਾਂ ਦਿਲ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਰੂਹ ਨਫਸਾਨੀ ਕਿ-
ਖਾਦਮ ਉਸਦੇ ਪਠੇ ਹਨ, ਅਰ ਥਾਉਂ ਉਸਦੀ ਦਿਮਾਗ
ਹੈ। ਤੀਜਾ ਰੂਹ ਤਬਈ ਕਿ ਖਾਦਮ ਉਸਦੀਆਂ ਉਰਕ
ਹਨ ਇਸਦੀ ਥਾਉਂ ਜਿਗਰ ਹੈ। ਵਾਹਨ। ਜਦ ਰੂਹ
ਹੈਵਾਨੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਰੂਹ
ਨਫਸਾਨੀ ਕਹਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਅਰ ਜਦ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ
ਰੂਹ ਨਫਸਾਨੀ ਜਿਗਰ ਵਿਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਰੂਹ-
ਤਬਈ ਬਣਦੀ ਹੈ।

੧੬

ਛੀਵਾਂ ਧਿਆਉ।

ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਵਰਨਨ

ਕੰਮ ਦੋ ਪਕਾਰ ਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਸਮਾਨ, ਦੂਜਾ ਮਿਸ੍ਰਤ। ਸਮਾਨ ਕੰਮ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਇਕੋ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਜਿਹਾ ਕੁ (ਜਜ਼ਬ। ਖਿਚਣਾ) ਰੋਕਣਾ, ਪਚਾਣਾ, ਦਫਨ ਕਰਨਾ, ਮਿਸ੍ਰਤ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਥੋਂ ਵਧੀਕ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਮੁਕੇ, ਜਿਹਾ ਕੁ ਗਜ਼ਾ ਦਾ ਸਾਰੇ ਬਦਨ ਵਿਚ ਅਸਰ ਕਰਨਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਖਿਚਣ ਅਰ ਦਫ਼ਾ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਕੁਦਰਤਾਂ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਤਵਾਂ ਧਿਆਉ

ਉਮਰਾ ਦਾ ਵਰਨਨ

ਉਮਰ ਦੇ ਚਾਰ ਭਾਗ ਹਨ। ਇਕ ਨਸ਼ੂ ਅਰ ਬਾਤੁ ਉਹ ਉਮਰ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਤਿਨ ਕਤਾਰਾ। ਲੰਬਾਈ ਚੁੜਾਈ, ਡੂੰਘਾਈ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਮਰ ਜਮਣ ਦੇ ਦਿਨ ਥੋਂ ਤੀਹ ਵਰੇ ਤੀਕ ਰੰਹਦੀ ਹੈ ਇਨਾ ਵਰਿਹਾਂ ਵਿਚ ਗਰਮੀ ਅਰ ਤਰੀ ਬਹੁਤ ਹੋਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਵਕੂਫ਼ ਦੀ ਉਮਰਾ (ਸਿਨ) ਜਿਨਾਂ ਵਰਿਹਾਂ ਵਿਚ ਅਸਲੀ। ਤਰੀ, ਗਰਮੀ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਵਾਸਤੇ ਕਾਫੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗਰਮੀ ਆਪਣੀ ਅਸਲੀ ਹਾਲ ਪੁਰ ਰੈਹਦੀ ਹੈ, ਅਰ ਪ੍ਰਗਟ ਵਿਚ ਤੋੜੇ ਈ ਨਕਸ਼ ਨਹੀ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ, ਇਹ ਸਿਨ ਨਸ਼ੂ

ਦੇ ਪੈਂਤੀ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿਛੋਂ ਜਾਂ ਹਦ ਚਾਲੀ ਵਰ੍ਹੇ ਤੀਕ ਹੈ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤ ਅਰ
ਦੇਸਾਂ ਦੇ ਕਾਰਣ ਫਰਕ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਰ ਇਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਗ
ਰਮੀ ਅਰ ਖੁਸ਼ਕੀ ਜ਼ੋਰ ਪਾਂਉਂਦੀ ਹੈ। ਤੀਜੇ ਸਿਨ ਇਨਹਤਾਤ
ਇਸ ਸਨ ਨੂੰ ਕਹੂਲੀਅਤ ਬੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿ
ਨਾਂ ਵਿਚ ਸੁਸਤੀ ਜ਼ੋਰ ਪਾਂਉਂਦੀ ਹੈ, ਇਨਾਂ ਸਿਨਾ ਵਿਚ ਸਰੀਰ
ਨੂੰ ਤਾਂ ਘਾਟਾ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜ਼ੋਰ ਵਿਚ ਨੁਕਸਾਨ ਮਲੂ
ਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਇਹ ਸਿਨ ਵਕੂਫ ਦੇ ਸਨ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਕੋਈ
ਸਠ ਬਰਸ ਤੀਕ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਰ ਇਨਾਂ ਸਿਨਾਂ ਵਿਚ
ਸਰਦੀ ਖੁਸਕੀ ਜ਼ੋਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਚੌਥੇ ਸਿਨ ਇਨਹਤਾ
ਤ, ਕੁਵਤ ਦੇ ਘਾਟੇ ਦੀਆਂ ਨਿਸਾਨੀਆਂ ਸਮੇਤ, ਇਸ ਰ
ਸ਼ੁਰੂ ਕਹੂਲੀਅਤ ਦੇ ਸਨ ਥੋਂ ਹੈ, ਅਰ ਛੇਕੜ੍ਹ ਮਰਣ ਦੇ
ਅੰਤ ਤੀਕ, ਇਨਾ ਸਿਨਾ ਵਿਚ ਸਰਦੀ ਅਰ ਗਰੀਬੀਤ
ਰੀ ਜ਼ੋਰ ਪਾਂਉਂਦੀ ਹੈ।

ਅਠਵਾਂ ਧਿਆਉ।

ਕੁਵਤ ਦੇ ਵਰਨਨ।

ਕੁਵਤਾਂ ਤਿਨ ਹਨ:-ਇਕ ਤਬਈ ਜੋ ਜਿਗਰ ਵਿਚ ਹੁੰ
ਦੀ ਹੈ, ਦੂਜੀ ਹੈਵਾਨੀ ਜੋ ਦਿਲ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤੀਜੀ
ਨਫਸਾਨੀ ਜੋ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕੁਵਤ ਤਬਈ
ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੈ ਇਕ ਮਖਦੂਮਾਂ ਦੂਜੀ ਖਾਦਿਮ, ਫੇਰ
ਮਖਦੂਮ, ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੈ ਇਕ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਆਦਮੀ ਦੇ
ਕਾਇਮ ਰਹਣ ਲਈ ਗਜ਼ਾ ਵਿਚ ਅਸਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।

੧੮ ਜੈਸ ਨੂੰ ਗਾਜ਼ੀਆ ਅਰ ਨਾਮੀਆ ਕੈਂਹਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ
ਉਹ ਹੈਂ ਆਦਮ ਜ਼ਾਤ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਲਈ ਗਜ਼ਾ
ਵਿਚ ਪਕੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਮੁਵਲਦਾ ਅਰ ਮ
ਸੂਰਾਂ ਕੈਂਹਦੇ ਹਨ। ਗਾਜ਼ੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿ ਗ
ਜ਼ਾ ਨੂੰ ਅਸਰ ਕਵਾਮ ਅਰ ਰੰਗ ਵਿਚ ਮੁਗਾਤ ਜ਼ੀ
ਅੰਗ ਦੇ ਵਰਗੀ ਬਨਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੋ ਹਿ
ਲਨ ਜੁਲਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜਿਨੰ ਉਸ ਵਿਚ ਹਲ ਹੋਗਿ
ਆ ਹੋਵੇ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਹੋਰ ਬਦਲਾ ਪੁਚਾਵੇ। ਅਤਨਾ
ਮੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਕੰਮ ਹੈ ਜੋ ਦੇਹ ਦੀਆਂ ਤਿਨੇ ਕਤਾਰਾਂ
ਨੂੰ ਤਬੀਅਤ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਮੂਜਬ ਵਧਾਉ ਦੀ ਹੈ। ਮੁਵ
ਲਦ ਦੋ ਤਰਾਂ ਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਉਹ ਜੋ ਚੌਥੇ ਹਜ਼ਮ ਦੇ ਪਿ
ਛੋਂ ਰੰਗੀਆਂ ਖਿਲਤਾਂ ਅਰ ਖਾਸ ਕਰ ਲਹੂ ਵਿਚ
ਅਸਰ ਕਰ ਕੇ ਮਨੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਉਹ ਜੋ
ਮਨੀ ਦੀਆਂ ਵਖੋ ਵਖਰੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਅੰਡ
ਰ ਕੰਮ ਦਸ ਕੇ ਮਨੀ ਦੇ ਹਰ ਭਾਗ ਨੂੰ ਖਾਸ ੨ ਅੰਗਾਂ
ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਮਗਮਰਾ ਔਲ
ਕੈਂਹਦੇ ਹਨ। ਅਰ ਮੁਸਵਰਾ ਉਹ ਕੁਵਤ ਹੈ ਜੋ ਹਰ ਇ
ਕ ਅੰਗ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਢੰਗ ਅਰ ਵਜ਼ਨ ਦਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ
ਇਸ ਨੂੰ ਹਕੀਮ ਮੁਤਗਯਰਾ ਸਾਨੀਆਂ ਕੈਂਹਦੇ ਹਨ। ਖਾ
ਦਮਾ ਚਾਰ ਕੁਵਤਾਂ ਹਨ:— ਜਾਜ਼ਬਾ, ਮਾਸਕਾ, ਹਾਜ਼ਮ
ਦਾਫ਼ਿਆ। ਇਹ ਚਾਰੇ ਗਾਜ਼ੀਆ ਕੁਵਤ ਖ਼ਾਦਮ ਹਨ।

ਅਰ ਗਾਜ਼ੀਆ ਨਾਮੀਆਂ ਦੀ ਖਾਦਮ ਹੈ ਅਰ ਗਾਜ਼ੀਆ ਤੇ ਨਾਮੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਮੁਵਲਦੀ ਦੀਆਂ ਖਾਦਮ ਹਨ, ਅਰ ਮੁਵਲਦਾ ਮੁਸੱਵਰਾ ਦੀ ਖਾਦਮ ਹੈ। ਹੈਵਾਨੀ ਕੁਵਤ ਦਾ ਇਹ ਗੁਣ ਹੈ ਜੁ ਦਿਲ ਅਰ ਸਰਾਈਨ (ਨਾੜਾਂ) ਵਿਚ ਇਕਸਾਤ ਅਰ ਇਨਕਬਾਸ ਕਰਕੇ ਰੂਹ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਦੇਵੇ ਅਰ ਧੂਏਂ ਜੇਹੇ ਬੁਖਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਢ ਸਿਟੇ।

ਕੁਵਤ ਨਫ਼ਸਾਨੀ ਦਾ ਵਰਨਨ।

ਇਹ ਕੁਵਤ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੈ ਇਕ ਮੁਦਰਕਾ ਦੂਜੀ ਮੁਹਰਕਾ ਫੇਰ ਮੁਦਰਕਾ ਦੋ ਤਰਾਂ ਦੀ ਹੈ, ਇਕ ਉਹ ਜੋ ਬਾਹਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਜੋ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਅੰਦਰ ਹੈ। ਜੋ ਪਰਗਟ ਉਹ ਪੰਜ ਤਰਾਂ ਦੀ ਹੈ, ਸਾਮਿਆ (ਸੁਣਨਾਂ) ਬਾਸਰਾ (ਦੇਖਣਾ) ਸਾਮਾ (ਸੁੰਘਣਾ) ਜ਼ਾਇਕਾ (ਸੁਆਦ) ਲਾਮਸਾ (ਛੋਹਨਾ) ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਅੰਦਰ ਵਾਲੀ ਬੀ ਪੰਜ ਤਰਾਂ ਦੀ ਹੈ। (੧) ਹਿਸ ਮੁਸਤ੍ਰਿਕ (੨) ਖਿਆਲ, (੩) ਮੁਤਸਰਫ਼ (੪) ਵਹਮਾ (੫) ਹਾਫ਼ਜ਼ਾ (ਚੇਤਾ) ਹਿਸ ਮੁਸਤ੍ਰਿਕ ਦਾ ਇਹ ਕੰਮ ਹੈ, ਜੋ ਪੰਜਾਂ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਮਲੂਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅਰ ਹਰ ਇਕ ਇੰਦ੍ਰੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਰਖਦੀ ਹੈ। ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਪਹਲੇ ਬਤਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਥਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਰੰਹਦਾ ਹੈ। ਅਰ ਖਿਆਲ ਦਾ ਇਹ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਮੁਸਤ੍ਰਿਕ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਗੁਮ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸਾਂਭ ਰਖੇ। ਇਸ ਕੁਵਤ ਦੇ ਰਹਣ ਦੀ ਥਾਂਉ ਪਹਲੇ ਬਤਨ ਦਾ ਛੇਕੜ ਹੈ। ਕੁਵਤ ਮੁਤਸਰਫ਼ ਦਾ ਇਹ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿ

ਜੇ ਸੂਰਤ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਮਜੂਦ ਹੋਵੇ, ਉਸਦੇ ਵਿਚਾਰ
ਉਸਦੇ ਮਤਲਬ ਵਿਚ ਲਾਉਣ ਅਤੇ ਵਖ ਕਰਨ ਨਾਲ
ਤ. ਸਰਫ (ਕੁਝ ਦਾ ਕੁਝ) ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਸਰਫ
ਛੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਸੂਰਤ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਸੂਰਤ ਨਾਲ
ਮਿਲਾ ਦੇਣਾ, ਜਿਹਾ ਕੂ ਆਦਮੀ ਕੋਈ ਸੋਚੇ ਕਿ ਦੋ ਸਿਰਾਂ
ਵਾਲਾ ਮਨੁਖ ਹੈ, ਇਥੇ ਸੋਚਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਸ
ਰੀਰ ਪੁਰ ਦੋ ਸਿਰ ਲਾ ਦਿਤੇ, ਦੂਜੇ ਇਕ ਸੂਰਤ ਦਾ ਸੂਰ-
ਤ ਥੋਂ ਅਡ ਕਰ ਦੇਣਾ; ਜਿਹਾ ਕੂ ਆਦਮੀ ਸੋਚੇ ਕਿ "ਬਿਨ
ਸਿਰ ਦੇ ਆਦਮੀ ਹੈ"; ਇਥੇ ਸੋਚਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਆਦਮੀ
ਦੇ ਸਰੀਰ ਥੋਂ ਸਿਰ ਨੂੰ ਅਡ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਤੀਜੇ ਕਿਸੇ
ਗਲ ਦਾ ਕਿਸੇ ਸੂਰਤ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਦੇਣਾ, ਜਿਹਾ ਕੂ ਕੋਈ
ਸੋਚੇ ਕਿ ਫਲਾਣੇ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਪਾ ਲਿਆ
ਚੌਥੇ ਕਿਸੇ ਮਤਲਬ ਨੂੰ ਆਦਮੀ ਥੋਂ ਅਡ ਕਰ ਦੇਣਾ
ਜਿਹਾ ਕੂ ਕਿਸੇ ਥੋਂ ਪਿਆਰ ਹਟਾ ਲੈਣਾ; ਪੰਜਵੇਂ ਕਿਸੇ
ਮਤਲਬ ਨੂੰ ਮਤਲਬ ਨਾਲ ਮੇਲਣਾ, ਜਿਹਾ ਕੂ ਥੋ
ਣੇ ਜੇਹੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜੇਹੇ ਵੈਰ ਨਾਲ ਰਲਾ ਦੇਣਾ।
ਛੀਵੇਂ ਮਤਲਬ ਨੂੰ ਮਤਲਬ ਥੋਂ ਅਡ ਕਰਨਾ, ਜਿਹਾ
ਕੂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਵੈਰ ਥੋਂ ਅਡ ਕਰਨਾ। ਫੇਰ
ਏਹ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜਾਂ, ਜਾਂ ਤਾਂ ਅਸਲ ਵਿਚ ਮਜੂਦ ਹੋਣ
ਗੀਆਂ, ਜਿਹਾ ਕੂ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਪਾਸ੍ਹ
ਦਾ, ਜਾਂ ਅਸਲ ਵਿਚ ਮਜੂਦ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਹਾ ਕੂ ਹੀਰੇ

ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਰਨਾ ਹੁਣ ਇਸ ਤਰਾਂ ਬਾਰਾਂ
ਸੂਰਤਾਂ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਇਸ ਮੁਸਤਸਰਫਾ ਦੇ ਰਹਿਣ
ਦੀ ਥਾਂਉ ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਵਿਚਲੇ ਬਤਨ ਦਾ ਪਹਲਾ ਭਾਗ
ਹੈ। ਵਾਹਮੇ ਦਾ ਇਹ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਮਤਲਬ ਮਹਸੂਸਾ
ਤ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸਬੰਧ ਰਖਦੀਆਂ ਹੋਨ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਦੁਸਮ
ਨੀ ਮੇਲ, ਪਿਆਰ ਆਦਿਕ ਨੂੰ ਮਲੂਮ ਕਰਨਾ ਇਸਦੇ
ਰਹਿਣ ਦੀ ਥਾਂ ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਵਿਚਲੇ ਬਤਨ ਦਾ ਛੇਕੜ ਹੈ
। ਕੁਵਤ ਹਾਫਜਾ ਇਸਨੂੰ ਚੇਤਾ ਭੀ ਕਹਦੇ ਹਨ, ਉਸਦ
ਇਹ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ੨ ਗਲਾਂ ਵਾਹਮੇ ਨਾਲ ਮਲੂਮ ਹੋਈ
ਆਂ ਹੋਣ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰਖੇ। ਹਾਫਜਾ ਦਿਮਾਗ ਦੇ
ਛੇਕੜਲੇ ਬਤਨ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ॥

ਮੁਹਰਕਾ ਦੋ ਪਰਕਾਰ ਦੀ ਹੈ, ਇਕ ਬਾਇਸਾ (ਕਾਰਨ ਵਾ
ਲੀ) ਦੂਜੀ ਫਾਇਲਾ (ਕਰਨ ਵਾਲੀ) ਫੇਰ ਬਾਇਸਾ ਦੋ
ਤਰਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਉਹ ਜੋ ਉਸ ਚੀਜ ਵਲ ਅਸਰ ਕਰਦੀ
ਹੈ, ਸੋ ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੁਣ ਦਾਇਕ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਗੁ
ਣ ਦਾਇਕ ਹੋਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੋਵੇ, ਇਸਨੂੰ ਕੁਵਤ
ਸਹਵਾਨੀਆ ਕਹਦੇ ਹਨ, ਦੂਜੀ ਉਹ ਜੋ ਉਸ ਚੀਜ ਨੂੰ
ਛਡ ਦੇਣ ਦੇ ਲਈ ਹਰਕਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਥੋਂ ਅਸ
ਲ ਵਿਚ ਔਗੁਣ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਜਿਸਦੇ ਔਗੁ
ਣ ਕਾਰੀ ਹੋਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੋਵੇ ਇਸਨੂੰ ਕੁਵਤ ਗਜਬ
ਨੀਆਂ ਕਹਦੇ ਹਨ, ਫਾਇਲਾ ਉਹ ਕੁਵਤ ਹੈ ਜੋ ਬਾਇ

ਅਰ ਪੌਂਚੇ ਥੋ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਠ ਹਡੀਆਂ ਹਨ ਅ
ਰ ਮੁਸਤ ਹਥ ਥੋਂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਚਾਰ ਹਡੀਆਂ ਹਨ
ਅਰ ਪੰਜ ਉਂਗਲਾਂ ਹਨ।

ਦੂਜਾ ਧਿਆਉ॥

ਗਜਰੂਫ ਇਕ ਅੰਗ ਹੈ, ਜੋ ਹਡੀ ਨਾਲੋ ਨਰਮ ਹੁ
ਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਹੋਰਨਾ ਅੰਗਾ ਨਾਲੋਂ ਸਖਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
ਇਸਦਾ ਕੰਮ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਹਡੀ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨਰਮ
ਅੰਗ ਨਾਲ ਮੇਲ ਹੂੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕ
ਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਨਰਮ ਹਡੀ ਅੰਗ ਨੂੰ
ਦੁਖਨ ਦੇਵੇ। ਖਾਸ ਕਰ ਸਟਪੇਟ ਵੇਲੇ। ਖਾਸਕ
ਫੈਦ ਨਰਮ ਅੰਗ ਨੂੰ ਕਹਿਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਮੁੜ ਜਾਣ ਵਿ
ਚ ਨਰਮ ਹਨ। ਪਰ ਟੁਟਣ ਵਿਚ ਸਖਤ ਹਨ। ਸਾ
ਰੇ ਅੰਗਾ ਦਾ ਹਿਲਣਾ ਜੁਲਣਾ ਇਨਾ ਕਰਕੇ ਹੈ। ਪ
ਠੇ ਦੋ ਤਰਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਉਹ ਜੋ ਦਿਮਾਗ ਥੋਂ ਸੁ
ਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨਾ ਦੇ ਸਤ ਜੋੜੇ ਹਨ, ਪੰਜ ਗਿਆਨ
ਇੰਦ੍ਰੇ ਅਰ ਬਾਜੇ ਹੋਰ ਅੰਗਾ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਹਿਸ ਹੈ
ਦੂਜੇ ਓਹ ਕਿ ਜਿਨਾ ਮੂੰਢ ਨਖਾਹ ਹੈ, ਉਨਾਂ ਦੇ ੩੧ ਜੋ
ੜੇ ਹਨ ਅਰ ਇਕ ਇਕਲਾ ਜੋ ਅੰਗਾ ਗਿਰਦਿ ਹੈ
ਠ ਹਨ, ਉਨਾਂ ਦੀ ਹਿਸ ਅਰ ਹਿਲਣ ਇਨਾਂ ਕਰਕੇ ਹੈ
ਔਤ੍ਰਾਰ ਪਠਿਆਂ ਵਰਗੇ ਅੰਗ ਹਨ, ਜੋ ਬਾਜਿਆ
ਉਜਾਲਿਆ ਦੇ ਪਾਸਿਆਂ ਥੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਰ

ਫੇਰ ਹਰਕਤ ਵਾਲੇ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਫੇਰ ਅੰਗਾਂ ਦਾ ਖੁਲ੍ਹਣਾ ਮੀਟਣਾ ਔਤਾਰਾਂ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹਣ ਮੀਟਣ ਕਰਕੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਿਚਣਾ ਜਾਂ ਧੂਈਣਾ ਔਤਾਰਾਂ ਦੇ ਖਿਚੀਣ ਧੂਈਣ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰੁਬਾਤਾਤ ਵੀ ਪਠਿਆਂ ਵਰਗੇ ਹੀ ਅੰਗ ਹਨ ਜੋ ਹੱਡੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮਾਸ ਵਰਗੇ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੂਰ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਦੂਜੇ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਮੇਲਣ। ਉਜ਼ਲਾਤ ਅਜਿਹੇ ਅੰਗ ਹਨ ਜੋ ਮਾਸ, ਪੱਠੇ, ਔਤਾਰ ਅਤੇ ਰੁਬਾਤਾਤ ਦੇ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਮਾਸ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਉਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ- ਪਹਿਲੇ ਪੱਠੇ ਰੁਬਾਤਾਤ ਅਤੇ ਔਤਾਰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਤਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਮਾਸ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਇਸ ਸਾਰੇ ਨੂੰ ਉਜ਼ਲਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਜ਼ਲੇ ਦਾ ਗੁਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਔਤਾਰ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਹਰਕਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਹੱਡੀਆਂ ਨੂੰ ਕਜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗਰੀਜ਼ੀ (ਗਰਮੀ) ਨੂੰ ਦੇਹ ਵਿਚ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਅਊਕ ਜ਼ਵਾਰਬ। ਕੁਦਨ ਵਾਲੀਆਂ ਨਾੜਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰੀਆਨ ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਪਾਣੀਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਦਿਲ ਥੋਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਹਨ ਸਾਰੀਆਂ ਦੇ ਦੋ ਤਹ ਹਨ, ਪਰ ਵਰੀਦੇ ਸ਼ਰਿਆਨਾ ਦੀ ਇਕੇ ਤਹ ਹੈ। ਸਾਰੀਆਂ ਨਾੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੋਲੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੋਲ ਵਿਚ ਕੁਝ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਲਹੂ ਥੋੜ੍ਹਾ।

੨੬ ਉਨਾਂ ਵਿਚ ਹਿਸ ਹਰਕਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੁਣ
ਏਹ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਿਮੀਂ ਵਿਚੋਂ ਜੀਉਣ ਦੀ ਤਾਕ
ਤ ਪੁਚਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੀ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਙੂ
ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਧੀਏ ਜੁਆਨੀ ਅਰ ਉਸ ਦੀ
ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਦੇ ਬਾਦ ਜੋ ਜੀਉਣ ਦੇ ਹੋਣ ਹੈਂ। ਸਾਰੀਆਂ ਉਮ
ਰਾਂ ਵਿਚ ਤੁਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਰੀਆਂ ਪੋਲੀਆਂ ਹਨ
ਏਹ ਜਿਮੀਂ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਹਿਸ ਅਰ
ਹਰਕਤ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਲਾਲੂ ਬੂਟੇ, ਪ
ਥਰ ਧਾਤਾਂ ਹੈ। ਏਹ ਜਿਮੀਂ ਵਿਚੋਂ ਲਾਲੂ ਲੈਕੇ ਅੰਗਾ
ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੜ੍ਹੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜਾ
ਨੂੰ ਜਿਮੀਂ ਵਿਚ ਜਜ਼ਬ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਹਾ ਕਿ
ਸੁਨਹਿਰੀ ਰੰਗ ਜੜ੍ਹੀਆਂ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਜਿਮੀਂ ਤੋਂ ਚੂਸਕੇ
ਤਨੇ ਅਰ ਗੁਦੇ ਵਿਚੋਂ ਪਤਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾਉਂ
ਦੀਆਂ ਹਨ, ਹਰ ਬੀ ਨਰਮ ਤੇ ਜਿਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ
ਲਾਲੂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਬੀ ਆਪਣੇ ਕੋ
ਲ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਤਰ ਅਰ ਨਰਮ ਰਖਦੀ ਹੈ, ਕਿਤ
ਕਾਲੀ ਅਰ ਹਰਕਤ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ਕ ਨਾ ਹੋ ਜਾਏ।
ਮਾਸ ਸਖਤ ਲਾਲੂ ਤੋਂ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਗਰ
ਮੀ ਖੁਸ਼ਕੀ ਪੈਦਿਆਂ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਮਾਸ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ
ਨਰਮ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁਖ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ
ਣ ਦਿੰਦਾ। ਰਗਾਂ ਪਤਲੇ ਪਤੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ

ਰਕਤ ਨਹੀਂ ਪਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹਿਸ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਕੰਮ ਅੰਗਾ-
ਨੂੰ ਕਜਣਾ ਅਤੇ ਬਚਾਉਣਾ ਹੈ, ਜਿਲਤ ਅਸਾਮ ਹੈ ਪ
ਰੋਗਾਂ ਵੀ, ਥੋੜ੍ਹੀ ਹਿਸ ਭੀ ਰਖਦੀ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਕੰਮ ਅੰ
ਗਾਂ ਨੂੰ ਢਕਣਾ ਅਰ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਆਫ਼ਤਾਂ ਥੋਂ ਬਚਾ
ਣਾ। ਦੇਹ ਵਿਚ ਛੇਕ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ ਨੂੰ ਮੁਸਾਮ ਕਹਿੰਦੇ
ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅੰਦਰ ਦੀ ਮੈਲ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ।
ਵਾਲ ਤਜੇ ਅਜਿਹੇ ਹਨ, ਜੋ ਮਰਦ ਤੀਮੀ ਦੁਹਾਂ ਲਈ
ਸਜਾਉਣ ਹਨ, ਜਿਹਾ ਕੁ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲ। ਬਾਜੇ ਸਿਰੇ ਮਰ
ਦਾਂ ਲਈ, ਜਿਹਾ ਕੁ ਦਾਹੜੀ ਦੇ। ਬਾਜੇ ਸਜਾਉਣ ਅਰ ਨ
ਫੇ ਲਈ ਹਨ, ਜਿਹਾ ਕੁ ਝਿੰਮਣੀਆਂ, ਭਰਵਟੇ, ਬਾਜ਼ੀ
ਆਂ ਵਿਚ ਗੁਣ ਹੈ ਪਰ ਸਜਦੇ ਨਹੀਂ, ਜਿਹਾ ਕੁ ਸਾਰੀ
ਦੇਹ ਦੇ ਵਾਲ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਸਤੇ ਭੋਦ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਖਾ
ਕਰ, ਬਗਲਾਂ, ਨਕ ਦੇ ਵਾਲ। ਨੌਹ ਜਿਸਮ ਹਨ ਪਤ੍ਰ
ਆਂ ਦੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੁਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਂਗਲਾਂ ਦੇ ਸਿਰੇ
ਪਕੇ ਰਖਣ। ਨਿਕੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਚੁਕਣ, ਅਰ ਖੁਰਕਣ
ਨ॥

ਤੀਜਾ ਧਿਆਇ।

ਦਿਮਾਗ। ਭੇਜਾ, ਪੋਲਾ ਅਵਿਛਿੰਨ ਹੈ, ਜੋ ਮੂ ਖ, ਨਾ
ਨੂੰ ਅਰ ਗਲਾਂ ਥੋਂ ਮਿਲਤਾ ਹੈ। ਇਕ ਥਲੀ ਕਹੈ ਥਲ ਉਸ
ਨੂੰ ਆਮ:ਹਿਕਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਗਾਆ ਦਿਮਾਗ ਨਾ

ਲ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਦੂਜੀ ਮੋਟੀ ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਆ
ਬਾਲੂਜਨ ਹੈ। ਇਹ ਝਿੱਲੀ ਨਾਲ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਹੈ।
ਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਤ੍ਰਿਕੋਨ ਹੈ ਇਸਦਾ ਆਧਾਰ
ਅੱਖ ਵੱਲ ਹੈ, ਅਰ ਤ੍ਰਿਕੋਨ (ਜਿਸਨੂੰ ਦੂਜਾ ਭੁਜ
ਨੇ ਘੇਰਿਆ ਹੈ) ਖੁਤੀ ਵੱਲ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਗਿ
ਸ ਅਤੇ ਹਰਕਤ ਦਿਮਾਗ ਕਰਕੇ ਹੈ, ਜੋ ਅੱਖ ਵੱਲ
ਨਿਕਲੇ ਹਨ, ਅਰ ਹਰਕਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਖਤ ਪੱਠਿ-
ਆਂ ਕਰਕੇ ਹੈ, ਜੋ ਖੁਤੀ ਵੱਲੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ।
ਅੱਖ ਸਤ ਤਹਿਆਂ ਅਰ ਤਿਨ ਰਤੂਬਤਾਂ (ਤਰੀ) ਦੇ
ਮਜੂਤ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਤਹਿ ਆਂਹੇ ਜੋ ਹਵਾ ਨਾਲ ਮਿ
ਲਦੀ ਹੈ, ਦੂਜੀ ਕਰਨੀਆ, ਜੋ ਮਲਤਹਿਆਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਹੈ
ਮਲਤਹਿ ਵਿਚ ਕਿਸੀ ਤਰਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਨਹੀਂ ਪਰ ਅ
ਪੁਤਲੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਤਾਂ ਗਾਨਖੀਆ ਥੋੜਾ ਰੰਗ ਹੋਂਦਾ ਹੈ।
ਤੀਜੀ ਗਾਨਖੀਆ ਜੋ ਕਦੀ ਕਾਲਾ ਕਦੀ ਨੀਲਾ ਅ
ਰ ਕਦੀ ਲਾਲ ਭਾ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਪਿਛੇ ਬੈਜੀ
ਆ ਰਤੂਬਤ ਹੈ। ਇਹ ਰਤੂਬਤ ਸਾਫ ਅਰ ਆਂਡੇ ਦੀ
ਸੇਦਾਸ ਵਰਗੀ ਹੈ ਰੰਗ ਅਰ ਕਦਾਮ ਵਿਚ। ਚੌਥੀ
ਤਹਿ ਅਨਕਬੂਤੀ, ਜੋ ਕਹਨੇ ਦੇ ਜਾਲੇ ਵਰਗੀ ਹੁੰਦੀ
ਹੈ। ਇਹ ਤਹਿ ਰਤੂਬਤ ਬੈਜੀਆ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਹੈ। ਇਸ
ਦੇ ਪਿਛੇ ਰਤੂਬਤ ਜਲੀਦੀਆ ਹੈ। ਇਹ ਰਤੂਬਤ ਸ
ਫ ਬਲੌਰ ਵਰਗੀ ਹੈ, ਇਸਤੋਂ ਅਗੇ ਨਜ਼ੀਜੀਆ

ਰਤੂਬਤ ਹੈ, ਇਹ ਸਾਫ ਅਰ ਨੂਰਾਨੀ ਭ੍ਰਾਮਦੀ ਹੈ,
ਸਫਾਈ ਅਰ ਕਵਾਮ ਵਿਚ ਫੁਲੇ ਹੋਏ ਕਚ ਵਾਂਙੂ ਹੈ।
ਪੰਜਵੀਂ ਸੁਬਕਜਾ ਹੈ ਜੋ ਜਾਲ ਤੁਰਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
ਇਹ ਜਜਾਜੀਆ ਦੇ ਪਿਛੇ ਹੈ। ਛੀਵੇਂ ਮਸੀਮੀਆ
ਜੋ ਮਸੀਮਾ (ਬਚਾਦਾਨ) ਵਰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ
ਤਹ ਅਖ ਪੁਰ ਇਉਂ ਲਿਪਟੀ ਹੈ, ਜਿਕੁਰ ਮਸੀਮਾ
ਆਂ ਬੱਚੇ ਪੁਰ। ਸਤਵੀਂ ਸਲਬੀਆ ਜੋ ਮਸੀਮੀਆ
ਦੇ ਪਿਛੇ ਹੈ, ਅਰ ਆਪਦੀ ਹਡੀ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।
ਕਈ ਹਕੀਮ ਅਖਾਂ ਦੀਆਂ ਤਹਾਂ ਦਸਦੇ ਹਨ, ਕਈ
ਪੰਜ, ਕਈ ਚਾਰ, ਕਈ ਤਿਨ, ਕਈ ਦੋ, ਪਰ ਤਿਨ
ਰਤੂਬਤਾਂ ਅਰ ਮਸੀਮਾ ਤਹ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਮੰਨਦੇ ਹਨ
ਗੁਣ, ਕਈਆਂ ਹਕੀਮਾਂ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਹਰਏ
ਕ ਆਦਮੀ ਦੀ ਅਖ ਉਸਦੀ ਗਿਠ ਦੇ ਅਠਵੇਂ ਹਿ
ਸੇ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਜਿਸ ਆਦਮੀ ਦੀ ਅ
ਖ ਗਿਠ ਦੇ ਅਠਵੇਂ ਹਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਵਡੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਓਹ
ਸੁਸਤ ਅਰ ਮੋਟੀ ਮਤ ਵਾਲਾ ਹੋਊ। ਜਿਸ ਦੀ ਅ
ਖ ਛੋਟੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਧਸੀ ਹੋਵੇ ਉਹ ਦਗੇਬਾ
ਜ, ਪੇਟੂ ਅਰ ਦਿਲ ਦਾ ਖੋਟਾ ਹੋਊ। ਜਿਸਦੀ ਅਖ ਬਾ
ਹਰ ਨੂੰ ਨਿਕਲੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇ ਉਹ ਜਾਹਲ ਤੇ ਅ
ਮਕ ਹੋਊ। ਜਿਸਦੀ ਅਖਾਂ ਕਾਲੀਆਂ ਹੋਣ ਗੀਆਂ
ਉਹ ਨੇਕ, ਭਲਾ ਮਾਨਸ ਅਤੇ ਭਲਾਈ ਦੇ ਚਾਹੁੰਣ

ਚਲਾਕ ਹੋਊ। ਜਿਸ ਦੀ ਅੱਖ ਵਿਚ ਲਾਲੀ ਜੇਹੀ ਹੋਵੇ ਉਹ ਵਡਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਜਾ ਹੋਊ। ਜਿਸ ਦੀ ਅੱਖ ਵਿਚ ਪੀਲਾ ਰੰਗ ਹੋਵੇ ਉਹ ਦੁਸ਼ਟ ਅਰ ਲੜਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੋਊ। ਜਿਸ ਦੀ ਅੱਖ ਜ਼ਰਾ ਹਿਰਨ ਦੀ ਜਿਹੀ ਹੋਵੇ ਉਹ ਨੇਕ ਦਿਲ, ਅਰ ਅਕਲ ਵਾਲਾ ਹੋਊ। ਛੋਟੀ ਕਨਪਟੀਆਂ, ਅਤੇ ਅੱਖ ਦਾ ਜਲਦੀ ਨ ਫਿਰਨਾ ਹੋਣੀ ਅਗਾਹ ਕੀ ਸ਼ਾਨੀ ਦਸਦਾ ਹੈ। ਪਿਲਤਣ ਅਰ ਸਬਜ਼ੀ ਦਾ ਫੋੜਾ ਜੇ ਵਡਾ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕਮ ਹੋਣਾ ਅਰ ਉਸ ਦੇ ਗੁਲੇ ਵਿਚ ਲਾਲੀ ਦਾ ਹੋਣਾ ਇਹ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਨੁਖ ਸਭ ਤੋਂ ਬੁਰਾ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਅਰ ਤਿਖੇ ਦੇਣ ਦਾ ਖਯਾਲ ਹੋਵੇ। ਅਰ ਸਾਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਭਰ ਵਰਗੀ ਅੱਖ ਚੰਗੀ ਹੈ। ਜਦ ਅਜੇਹੀ ਅੱਖ ਵਿਚ ਰਾਮ ਨ ਹੋਵੇ ਅਰ ਉਸ ਪੁਰ ਪਿਲਤਣ ਤੇ ਲਾਲੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਆਦਮੀ ਚਤੁਰ ਅਰ ਸਿਆਣਾ ਹੈ। ਕੰਨ ਬਾਲਿਆਂ ਹੈ ਮਾਸ, ਗ਼ਜ਼ਰੂਫ਼ ਅਤੇ ਜਿਸ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਆਂ ਥੋਂ, ਇਸ ਦਾ ਗੁਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਕਠਿਆਂ ਕਰਕੇ ਅੰਦਰ ਭੇਜੇ। ਗੁਣ ਕੰਨ ਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇਕਰ ਆਦਮੀ ਦਾ ਕੰਨ ਉਸ ਦੀ ਬਿਰ ਦਾ ਤੀਜਾ ਹਿੱਸਾ ਹੋਣਾ ਚੰਗੀ ਦਾ ਹੈ। ਖਾਸ ਜਿਸ ਦਾ ਕੰਨ। ਇਸ ਜੋੜੇ ਵਧੀਕ ਹੋਊ, ਉਸ ਦੀ ਦਲੀਲ ਕਮ ਹੋਊ, ਜੇ ਸਾਡਾ ਕੰਨ ਇਸ ਥੋਂ ਛੋਟਾ ਹੋਵੇ ਉਹ

ਨਾਮਰਦ ਕਮਹਿੰਮਤ ਅਰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਪੁਰ ਸਬਰ ਕਰ-
ਨ ਵਾਲਾ ਹੋਊ। ਜਨਕ ਬਣਿਆ ਹੈ, ਮਾਸ, ਗਾਂਡੂਆਂ
ਪਠਿਆਂ ਅਰ ਰਗਾਂ ਥੋਂ, ਉਸ ਦਾ ਗੁਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ
ਸੁੰਘੇ, ਅਰ ਚੇਹਰੇ ਨੂੰ ਸਜਾਵੇ। ਹੋਠ ਬਣੇ ਹਨ ਥੋੜੇ
ਜਿਹੇ ਮਾਸ, ਪਠਿਆਂ, ਉਜਾੜਿਆਂ ਅਰ ਰਗਾਂ ਥੋਂ
ਦੋਹਾਂ ਕੰਮ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਨਾ, ਘਟੇ ਮਿਟੀ ਪੈਣ ਥੋਂ
ਬਚਾਉਣਾ, ਅਰ ਬੋਲਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਦੇਣੀ, ਜੀਭ
ਬਣੀ ਹੈ ਮਾਸ, ਬਰੀਕ ਰਗਾਂ, ਉਹਦਾ ਹਿਸ ਵਾਲੇ
ਪਠਿਆਂ ਅਰ ਉਸ ਝਿਲੀ ਥੋਂ ਜੋ ਮਗੀਰਾਸਾ ਨਾਲ
ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਜੀਭ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿ ਗਰਾਹੀ ਨੂੰ ਮੂੰਹ
ਵਿਚ ਫੇਰੇ, ਨਿਗਲਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਦੇਵੇ, ਸੁਆਦ
ਚਖੇ, ਅਰ ਗੱਲਾਂ ਕਰੇ। ਖ੍ਰਾਣ, ਬਾਜੇ ਹਕੀਮਾਂ ਦਾ
ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਆਦਮੀ ਦੀ ਜੀਭ ਉਸ ਦੀ ਗਿ-
ਠਦੇ ਅਧ ਅਰ ਤ੍ਰਿਹਾਈ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਏ
ਬਸ ਜਦ ਅਜੇਹੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਦਸਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਸੁ-
ਸ਼ੁਧ ਅਰ ਠੀਕ ਬੋਲਨ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਜੀਭ ਮੋ-
ਟੀ, ਉਪਰ ਮਾਸ ਹੋਵੇ ਉਹ ਥੋੜੀ ਸ਼ੁਧ ਅਰ ਅਸ਼ੁਧ
ਬੋਲਣ ਵਾਲਾ ਹੋਊ, ਜਿਸ ਦੀ ਜੀਭ ਪਤਲੀ ਅਰ ਬ-
ਰੀਕ ਹੋਵੇ, ਸਮਝਦਾਰ ਅਰ ਸ਼ੁਧ ਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ
ਦੀ ਜੀਭ ਚੌੜੀ ਅਤੇ ਢਿਲੀ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਵਡਾ ਸ੍ਵਾਣਾ ਹੋਵੇ-
ਗਾ, ਜਿਸ ਦੀ ਜੀਭ ਸਾਫ ਹੋਵੇ ਉਹ ਸਚਾ ਅਰ ਸਮ-

੪੨ [illegible]ਰ ਹੋਊ। ਜਿਸਦੀ ਜੀਭ ਕਰੜੀ ਅਰ ਸਖ
ਤ ਹੋਵੇ ਉਹ ਸੋਚਵਾਲਾ ਹੋਊ। ਅਕਲ ਵਾਲਾ ਹੋਊ
ਅਰ ਨੇਕ ਹੋਊ। ਅਗੇ ਰਬ ਜਾਣੇ। ਮਣੀ ਥਲੀ ਹੈ
ਮਾਸ ਅਤੇ ਪਠਿਆਂ ਥੀਂ, ਇਸਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿ ਰੋਟੀ ਨੂੰ
ਮੇਦੇ ਵਿਚ ਪੁਚਾਵੇ। ਫੁਹਾਰਾ ਜਾਂ ਕੋਦਾ ਥਲੀ ਹੈ, ਨਰ
ਮ ਮਾਸ ਅਤੇ ਰਗਾਂ ਥੋਂ, ਉਸਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿ ਖਾਧੇ ਪੀ
ਤੇ ਨੂੰ ਫਿਫੜੇ ਵਲ ਨਾ ਜਾਣ ਦੇਵੇ॥

ਚੌਥਾ ਧਿਆਉ।

ਫਿਫੜੇ ਅਤੇ ਦਿਲ ਦਾ ਵਰਨਨ।

ਫਿਫੜਾ ਬਣਿਆ ਹੈ ਪੋਲਾ ਚੁਲਾਬੀ ਰੰਗ ਮਾਸ
ਅਰ ਫਿਫੜੇ ਦੀਆਂ ਰਗਾਂ ਵੱਡੀਆਂ ਅਰ ਨਾੜਾਂ ਥੋਂ, ਪ
ਰ ਇਸ ਵਿਚ ਆਪ ਹਿਸ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਝਿਲੀ
ਵਿਚ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿ ਬਾਹਰ ਦੀ ਹਵਾ ਖਿਚ
ਕੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਅਰਾਮ ਪੁਚਾਵੇ ਅਰ ਭੈੜੀ ਹਵਾ ਨੂੰ ਕ
ਢ ਸਿਟੇ। ਦਿਲ ਗਾਜਰ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਾਂਙੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
ਇਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਜੋ ਹੇਠਲਾ ਪਾਸਾ ਸੀਨੇ ਦੇ ਵਿਚ
ਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸਦਾ ਰੰਗ ਲਾਲੀ ਤੇ ਮਾਰਦਾ ਹੈ
ਖਬੇ ਪਾਸੇ ਮਮੇ ਦੇ ਸਜੇ ਪਾਸੇ ਓ ਲਾਲ ਹੈ। ਇਹ ਬ
ਣਿਆ ਹੈ ਮਾਸ, ਨਾੜਾਂ, ਰਗਾਂ ਸਖਤ ਥੋਂ; ਅਰ ਦਿਲ
ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਗਰੀਜੀ ਗਰਮੀ ਹੈਵਾਨੀ ਰੂਹ, ਅਰ ਹੈਵ
ਾਨੀ ਕੁਦਰਤ ਦਾ, ਉਸਦੇ ਦੋ ਬਤਨ ਹਨ, ਇਕ ਸਜਾ ਕੀ

ਸ ਵਿਚ ਫੇਰ ਸਾਫ਼ ਲਹੂ ਅਰ ਥੋੜਾ ਭੂਹ ਹੈ। ਇਸ ਬ ੩੩
ਤਨ ਵਿਚ ਦੋ ਰਸਤੇ ਹਨ, ਇਕ ਜਿਗਰ ਵਲ ਹੈ,
ਇਸ ਰਸਤੇ ਇਕ ਨਾੜ ਜਿਗਰ ਵਿਚੋਂ ਲਹੂ ਲੈਕੇ ਦਿਲ
ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਫਿਫੜੇ ਵਲ ਜਿਸ ਥੋਂ ਵ
ਰੀਦ ਸ਼ਰਯਾਨੀ (ਨਾੜ) ਫਿਫੜੇ ਵਲ ਗਜ਼ਾ ਪਹੁੰਚਾ
ਉਂਦੀ ਹੈ, ਅਰ ਫਿਫੜੇ ਵਲੋਂ ਦਿਲ ਵਿਚ ਹਵਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ
ਦੂਜਾ ਬਤਨ ਖਬਾਂ ਜੋ ਬਹੁਤੇ ਭੂਹ ਅਰ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਲਹੂ
ਥੋਂ, ਇਹ ਬਤਨ ਸ਼ਰਯਾਨਾਂ ਦੇ ਉਗਾਲ ਦੀ ਥਾਂ ਹੈ।

ਪੰਜਵਾਂ ਧਿਆਉ।

। ਸੀਨੇ ਦੇ ਪਰਦਿਆਂ; ਮੇਦੇ ਅਰ ਇਮ
ਆ (ਆਂਦ੍ਰਾਂ) ਦਾ ਵਰਨਣ॥

। ਸੀਨੇ ਦਾ ਪਰ
ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਮਾਸ, ਹਰਕਤ ਹਿਸ ਵਾਲੇ ਪ
ਠੀਆਂ ਥੋਂ, ਉਸਦਾ ਗੁਣ ਇਹ ਹੈ, ਕਿ ਹਵਾ ਦੇ ਜਜ਼ਬ ਕਰ
ਨੇ, ਅਰ ਭਾਫ਼ ਦੇ ਕਢਣ ਲਈ ਸੀਨੇ ਨੂੰ ਚੌੜਾ ਅਰ ਤੰਗ
ਕਰੇ, ਮੇਦਾ ਇਕ ਅੰਗ ਹੈ, ਜੋ ਗੋਲ ਹੈ, ਅਰ ਜੋ ਬਣਿਆ
ਹੈ ਮਾਸ, ਪਠਿਆਂ, ਉਤਦਾ ਅਰ ਸ਼ਰਯਾਨਾ ਥੋਂ, ਮੇਦੇ
ਦੇ ਤਿਨ ਭਾਗ ਹਨ, ਇਕ ਮਰੀ ਦੂਜੇ ਫਮ ਮੇਦਾ, ਤੀਜੇ ਕ਼
ਅਰ ਮੇਦਾ, ਮਰੀ ਸਿਰ ਥੋਂ ਲੈਕੇ ਸੀਨੇ ਦੀਆਂ ਹਡੀ
ਆਂ ਛੇ ਕਰੜ ਤੀਕ ਹੈ, ਫੇਰ ਮਰੀ ਦੇ ਪਿਛੇ ਖੰਜਰੀ ਹਡੀਆਂ
ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਫਮ ਮੇਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਫਮ ਮੇਦਾ ਖਾਲੀ ਹੈ ਮਾ
ਸ ਥੋਂ। ਕਅਰ ਮੇਦੇ ਦਾ ਥਾਉਂ ਧੁਨੀ ਤੇ ਉਤੇ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ

ਮਾਸ ਬੀ ਹੈ। ਮੇਦੇ ਦਾ ਕੰਮ ਖਾਜਾ ਨੂੰ ਪਚਾਉਣਾ ਹੈ। ਇਸ
ਆਂਦਰੀਆਂ ਦਾ ਲੰਬਾ ਸਮਾ ਹੈ। ਦੋ ਤ੍ਰੈਹ ਅਰਥਾਤ, ਪੰਜ
ਚਰਬੀ, ਊਰਦਾ ਅਰ ਸਰਾਈਨ੍ਹੇ ਥੋਂ, ਬੰਨ੍ਹੇ ਹਨ।
ਇਸਨਾ ਇਜਰੀ, ਸਾਂਇਮ, ਦਕਕ, ਪਹਿਲਾਂ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ
ਇਆਂ ਅਲਯਾ ਅਤੇ ਇਆਂ ਦਕਾਕ ਕੈਹਦੇ ਹਨ,
ਚੌਥੀ ਅਊਰ, ਪੰਜਵੀਂ ਕੌਲਨ, ਛੇਵੀਂ ਮੁਸਤਕੀਮ,
ਜੋ ਗੁਦਾ ਨਾਲ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਇਨਾਂ ਤਿਨਾਂ ਨੂੰ ਇਆਂ
ਗਲੀਜ ਕੈਹਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿ ਗਜ
ਦੇ ਫੁਜਲੇ ਨੂੰ ਕਢ ਦਿਣ।

ਤੇਰ੍ਹਵਾਂ ਧਿਆਉ।

ਜਿਗਰ, ਪਿਤ, ਅਤੇ ਤਿਲੀ ਦਾ ਵਰਨਨ

ਜਿਗਰ ਬਣਿਆ ਹੈ ਮਾਸ, ਊਰਦਾ, ਸਰਾਈਨ ਅਰ ਤਿ
ਲੀ ਥੋਂ। ਇਸ ਤਿਲੀ ਨੇ ਜਿਗਰ ਨੂੰ ਗਿਲਾਫ ਦੀ ਤਰੰ
ਢਕ ਰਖਿਆ ਹੈ, ਜਿਗਰ ਵਿਚ ਹਿਸ ਨਹੀ, ਪਰ ਉਸਦੀ
ਤਿਲੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹਿਸ ਹੈ, ਜਿਗਰ ਦਾ ਰੰਗ ਜਮੇ ਹੋ
ਏ ਲਹੂ ਵਰਗਾ ਹੈ, ਅਰ ਜਿਗਰ ਊਰਦਾ ਦੇ ਨਿਕਲਣ
ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਥਾਂਉ ਹੈ, ਊਰਦਾ ਉਹ ਨਾੜਾਂ ਹਨ, ਜੋ ਨੂੰ
ਦਦੀਆਂ ਨਹੀ ਅਰ ਸਭੇ ਜਿਗਰ ਥੋਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ
ਹਨ। ਜਿਗਰ ਦੀ ਪਿਠ ਪਸਲੀਆਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਹੋ
ਉਸਦਾ ਬਤਨ ਮੇਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਰ
ਉਸਦਾ ਉਪਰਲਾ ਪਾਸਾ ਸੀਨੇ ਦੇ ਪਰਦੇ ਦੇ ਵਿਚ ਰਹਿ

ਤੁੰਕਿਰਹੇ, ਅਰ ਏਹ ਗਲਾ ਪਾਸਾ ਲਕਵੇ ਦਾ ਸੁਰਕਦਾ ਹੈ
ਜਿਗਰ ਦਾ ਗੁਣ ਇਹ ਹੈ, ਜੋ ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਗਿਜਾ ਦਾ ਰਸ
ਤੇ ਲਹੂ ਪੈਦਾ ਕਰੇ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਲਾਲ ਰੰਗ ਲਹੂ ਨਾੜੀਆਂ ਕਿ
ਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਅਰ ਜਿਹਾ ਸੁਫਰਾ ਲਈ ਤੁੰਕਦਾ ਹੈ
ਇਸਦਾ ਗੁਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹਾ ਸੁਫਰਾ ਨੂੰ ਜਿਗਰ
ਥੋਂ ਚੂਸ ਲਵੇ, ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਜਿਗਰ ਵਿਚ ਸਾਫ਼ ਲਹੂ
ਖਾਲੀ ਨਾ ਜਾਵੇ, ਲੋੜ ਵੇਲੇ ਇਸ ਸੁਫਰਾ ਨਾਲ ਰੰਗ ਦਾ
ਸ ਮੇਦੇ ਅਰ ਆਂਦਰਾਂ ਵਿਚ ਡਿਗਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਗਾੜ੍ਹੀ ਗ
ਜਾ ਨੂੰ ਪਚਾ ਦੇਵੇ, ਅਰ ਥੋੜ੍ਹ ਕਢ ਦੇਵੇ, ਤਿੱਲੀ ਜੋ ਖੱਬੀ
ਹੈ, ਮੇਦੇ ਦੇ ਵਲ ਦਾ ਨੂੰ. ਇਸਦਾ ਰੰਗ ਜਿਗਰ ਵਰਗ
ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਹਿਸ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਝਿੱਲੀ
ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹਿਸ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਥਾਂਉਂ ਖੱਬੀ ਪਾਸ ਲੀਆਂ
ਅਰ ਮੇਦੇ ਦੇ ਹਿਠ ਹੈ, ਇਹ ਤਿੱਲੀ ਜਿਹਾ ਸੌਦਾ ਦਾ ਕੂੰਡਾ
ਹੈ, ਇਸਦਾ ਗੁਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹਾ ਸੌਦਾ ਨੂੰ ਜਿਗਰ ਥੋਂ
ਜਜ਼ਬ ਕਰ ਲਵੇ, ਅਰ ਇਸ ਵਿਚ ਦੋ ਗੁਣ ਹਨ, ਇਕ
ਤਾਂ ਜਿਗਰ ਨੂੰ ਸੌਦਾ ਥੋਂ ਸਾਫ ਕਰਨਾ, ਜੇ ਕਦੇ ਤਿੱਲੀ ਸੌਦਾ ਨੂੰ
ਜਿਗਰ ਥੋਂ ਜਜ਼ਬ ਨਾ ਕਰਦੀ ਤਾਂ ਸੌਦਾ ਦੀ ਮਰਜ਼ਾਂ ਪੈ
ਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਦੂਜੇ ਇਹ ਕਿ ਮੇਦੇ ਦੇ ਖਾਲੀ ਹੋਣ ਦੇ ਵੇਲੇ
ਇਸ ਸੌਦਾ ਵਿਚੋਂ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਕੁਮੇਦਾ ਪੂਰੀ ਭੁਖ
ਲਾਉਣ ਲਈ
ਡਿਗਦਾ ਹੈ ॥

ਸਤਵਾਂ ਧਿਆਇ।

ਬਾਕੀ ਅਸਤ ਅਗਾਂ ਦਿਖੇ
ਦੋਵੇ ਗੁਰਦੇ ਬਣੇ ਹਨ, ਸਖਤ ਲਾਲ ਰੰਗ। ਮਾਸ ਅ
ਰ ਫੈਰ ਜਾਂ ਚਰਬੀ, ਉਰਦਾ ਸਭਾਇਨ, ਅਰ ਗਜਾ
ਥੋ ਇਸ ਵਿਚ ਹਿਸ ਨਹੀ, ਪਰ ਇਸਦੀ ਰਗਾਂ ਅ
ਰਥਾਤ ਸਿਲੀਆਂ ਵਿਚ ਹਿਸ ਬਹੁਤ ਹੈ, ਗੁਰਦਿਆਂ ਦੀ
ਥਾਂਉ ਪਿਠ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਹੈ ਜਿਗਰ ਦੇ ਕੋਲ ਹੈ, ਇਕ ਗੁਰ
ਦਾ ਬਦਰ ਸਜੇ - ਪਾਸੇ ਇਕ ਖਬੇ ਪਾਸੇ ਹੈ, ਪਰ ਖ
ਬਾ ਗੁਰਦਾ ਸਜੇ ਨਾਲੋ ਨੀਵਾਂ ਹੈ। ਗੁਰਦੇ ਦਾ ਕੰਮ
ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਿਸ਼ਾਬ ਨੂੰ ਜਿਗਰ ਵਿਚੋਂ ਜਜ਼ਬ ਕਰ
ਕੇ ਮਸਾਨੇ ਵਿਚ ਪੁਚਾਵੇ। ਮਸਾਨਾ ਦੋ ਤੈਹ ਪਠਿਆਂ
ਦੇ ਜਿਸਮ, ਉਰਦਾ ਅਰ ਸੁਰਗ ਈਨ ਥੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ।
ਇਸਦੀ ਥਾਂ ਪੇਡੂ (ਆਨ) ਅਰ ਗੁਦਾ ਦੇ ਵਿਚ ਹੈ
ਇਸਦਾ ਕੰਮ ਪੇਸ਼ਾਬ ਦਾ ਕਠਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਕਢਣਾ
ਹੈ, ਇੰਦ੍ਰੀ ਜਾਂ ਭਗ ਦੇ ਰਸਤੇ। ਉਨੀ ਸੈਨ ਕਿ ਹਰ ਏਕ
ਚਿਟੇ ਮਾਸ, ਉਰਦਾ ਅਰ ਸੁਰਾਈਨ ਥੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ।
ਇਨਾ ਦਾ ਗੁਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਨੀ ਨੂੰ ਪਕਾਉਣ। ਇੰਦ੍ਰੀ
ਥੋੜੇ ਜੇਹੇ ਮਾਸ, ਪਠੇ, ਉਰਦਾ, ਅਰ ਬਾਰੀਆਂ ਸਰ
ਈਨ ਥੋਂ ਬਣੀ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਗੁਣ ਸਭ ਜਾਣਦੇ
ਹਨ। ਰਿਹਮ (ਬਚਦਾਨ) ਪਠਿਆਂ ਦਾ ਜਿਸਮ ਹੈ
ਕਿ ਜੋ ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ ਖੋਲਿਆਂ ਵਡਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਆਰ ਤੰਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਹਮਲ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਸਦਾ ਥੰ
ਮਸਾਨੇ ਅਰ ਰੂਦਾ ਮੁਸਤਕੀਮ ਅਤੇ ਯੂਨੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾ
ਰ ਹੈ। ਰਹਮ ਲਈ ਇਕ ਲੰਮੀ ਗਰਦਨ ਹੈ ਜੋ ਭਗ ਤਕ
ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਗਰਦਨ ਦੇ ਮੂੰਹ ਕੋਲ ਉਨੀ ਸੈਨ
ਹਨ, ਇਸਦਾ ਕੰਮ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਨੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਜਦ ਤੀਕ
ਦਿਨ ਪੂਰੇ ਨਾ ਹੋਣ ਸਾਂਭੀ ਰਖੇ।

ਕੈਫੀਅਤ:— ਜਨੀਨ ਦਾ ਵਰਨਨ। ਜਦ ਮਨੀ
ਰਹਮ ਵਿਚ ਠਹਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤਾਂ ਬਚੇ ਦੇ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਥੋਂ ਪ
ਹਿਲੇ ਉਸਦੇ ਛੇ ਹਾਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਹਾਲਾਤ ਸਿਤਾ
ਆਖਦੇ ਹਨ, ਪਹਲੀ ਹਾਲਤ ਗਲਿਆਨ ਦਾ ਹਾਸਲ
ਹੋਣਾ, ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਇਕ ਨੁਕਤਾ ਉਸਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪੈਦਾ ਹੁ
ਦਾ ਹੈ ਜੋ ਨਮੂਨਾ ਦਿਲ ਦਾ ਹੈ। ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਇਕ ਨੁਕਤਾ ਉਪਰ
ਵਲ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਜੋ ਦਿਮਾਗ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੈ, ਛੀਵੇਂ ਦਿਨ ਇਕ
ਨੁਕਤਾ । ਪਾਸੇ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜਿਗਰ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ
ਹੈ। ਸਤਵੇਂ ਰੋਜ ਚੌਥਾ ਨੁਕਤਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।। ਇਹ ਨੁਕਤਾ
ਸਾਰਿਆਂ ਨੁਕਤਿਆਂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਰ ਮੁਜੀਆਂ ਕਹਾ
ਉਂਦਾ ਹੈ। ਬਸ ਉਹ ਰਿਗਾਦਾ ਨੁਕਤਾ ਕਹੀਦਾ ਹੈ। ਕੈਫੀ
ਅਤ ਜਨਨੀਨ ਵਿਚ ਹਕੀਮਾਂ ਦੀ ਵਖੋ ਵਖਰੀ ਰਾਇ ਹੈ।।
ਪਹਲੇ ਮੁਅਲਮ ਦਾ ਕੌਲ। ਸਭ ਥੋਂ ਪਹਲੇ ਦਿਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰ
ਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਥੋਂ ਰੂਹ ਅਰ ਗਰੀਜੀ ਗਰਮੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ
ਹੈ, ਸਾਹਿਬ ਮਜਮੂਉਲ ਹਿਕਮਤ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਪਹਲੇ

੩੫ ਮਾਅਲਮ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਭੁਲ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਜੋ ਦਿਲ ਆ
ਸਦਾ ਅੰਗ ਹੈ, ਅਤੇ ਮਾਸ ਦੇ ਅੰਗ ਪਿਛੋ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਹ
ਕੀਮ ਬੁਕਰਾਤ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਦਿਮਾਗ ਪੈਦਾ
ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਜੋ ਉਥੋਂ ਨਫਸਾਨੀ ਰੂਹ ਅਰ ਪਠੇ ਪੈਦਾ ਹੁੰ
ਦੇ ਹਨ, ਹਕੀਮ ਰਾਜ਼ੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਜਿਗਰ
ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਜੋ ਉਥੋਂ ਖੂਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਖੂਨ ਦੇ
ਬਿਨਾ ਬਚੇ ਦਾ ਪਲਨਾ ਅਰ ਵਧਨਾ ਔਖਾ ਹੈ, ਕਈਆਂ
ਦੇ ਕਹੇ ਮੂਜਬ ਪਹਿਲੇ ਧੁੰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਤਾਂ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚੋ
ਦੂਜੀ ਹਾਲਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਰੇਤਾ ਰੰਗ, ਝਾਲੀਅ
ਰ ਨਿਸ਼ਾਨ ਪੈਦਾ ਹੋਣ, ਅਰ ਉਸ ਵਿਚ ਤਿਆਸੀ ਖੂਨ ਧੁੰਨੀ
ਦੇ ਰਸਤੇ ਆਉਣ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਹਾਲਤ ਨੌਂਹਾਂ ਦਿਨਾਂ
ਵਿਚ ਮੁਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤੀਜੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਘੇਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ
ਇਹ ਛੀਵੇਂ ਦਿਨ ਮੁਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਚੌਥੇ ਇਹ ਕਿ ਮਾਸ ਦਾ
ਟੋਟਾ ਹੋ ਕੇ ਸਖਤ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਅਰ ਤਿਆਸੀ ਖੂਨ ਦਾ ਟਪ
ਕਨਾ ਅਰੰਭ ਹੋਵੇ, ਅਰ ਹੈਵਾਨੀ ਸੂਰਤ ਦੇ ਕਾਇਲ ਹੋ ਜਾ
ਵੇ। ਇਹ ਹਾਲਤ ਬਾਰਾਂ ਦਿਨਾ ਵਿਚ ਮੁਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਹਾਲਤ
ਪੰਜਵੀਂ ਇਹ ਕਿ ਅੰਗ। ਅਸਲੀ ਅਜ਼ਾ (ਮੁੰਡਾ ਯਾ ਕੁੜੀ
ਆਦਿਕ ਪੈਦਾ ਹੋਣ, ਇਹ ਹਾਲਤ ਤਿਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ
ਮੁਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਛੇਵੀਂ ਹਾਲਤ ਇਹ ਕਿ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ ਮੁਕੰਮ
ਏ ਅਰ ਅਰਕ, ਮਜ਼ਾਰ ਅਰ ਜੋੜ ਆਦਿ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ
ਇਹ ਹਾਲਤ ਪੰਜ ਦਿਨਾ ਵਿਚ ਮੁਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਤਵੇਂ

ਨਾ ਪਿਛੋਂ ਤਿਸਨੂੰ ਲਿਬਾਸ ਪਾਂਉਂਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਨਾਵੇਂ ਦਿਨ ਪਿ ਛੋਂ ਹੈਵਾਨੀ ਰੂਹ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ — ਛਿਆਨਵੇਂ ਦਿਨ ਪਿਛੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਹੈਵਾਨੀ ਰੂਹ ਜਿਗਰ ਵੱਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਰ ਰੂਹ ਹੈਵਾਨੀ ਸੌ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਦਿਮਾਗ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ, ਅਰ ਬਚਾ ਥੋੜਾ ਇਰਾਦਾ ਹਿਲਦਾ ਜੁਲਦਾ ਹੈ। ਅਰ ਬਚੇ ਦਾ ਹਾਲ ਉਸ ਆਦਮੀ ਵਰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਹੀ ਸੁਤਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਨਾਹੀ ਜਾਗਦਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਥੋਂ ਪਿਛੋਂ ਪੂਰੀ ਕੁਵਤ ਹਾਸਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਰ ਬਚਾ ਆਪਣੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਹਿਲਦਾ ਹੈ। ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੀਏ ਕਿ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਹਾਲ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਤੀਕ ਬਚੇ ਨੂੰ ੩੦ ਜਾਂ ੪੦ ਦਿਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਰ ਕੁੜੀ ਵਿਚ ੪੦ ਦਿਨ ਥੋਂ ੫੦ ਦਿਨ ਤੀਕ, ਜੋ ਬਚਾ ਸਤਵੇਂ ਜਾਂ ਨਾਵੇਂ ਮਹੀਨੇ ਜੰਮੇ ਜੀਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਰ ਇਸ ਥੋਂ ਬਾਝ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਤੀਜਾ ਕਾਂਡ।

ਆਦਮੀ ਦੀ ਦੇਹ, ਕਾਰਣ, ਅਰ ਨਿਸਾਨੀਆਂ ਦੇ ਹਾਲ ਵਿਖੇ।

ਪਹਿਲਾ ਧਿਆਉ।

ਰੋਗ ਅਰ ਅਰੋਗਤਾ ਵਿਖੇ।

ਅਰੋਗਤਾ ਆਦਮੀ ਦੀ ਦੇਹ ਦੀ ਇਕ ਇਕ ਹਾਲਤ ਹੈ, ਕਿ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਰੇਕ ਅੰਗ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਠੀਕ ਤਰਾਂ

ਪੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਰ ਰੋਗ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ। ਰੋਗ ਦੇ ਹੋ
ਇਆਂ ਦੇਹ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਨੁਕਸਾਨ ਪੈਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਰ ਇ
ਹ ਨੁਕਸਾਨ ਤਿਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਬਦਲ ਜਾਣਾ
ਦੂਜੇ ਘਾਟਾ। ਤੀਜੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉਡ ਜਾਣਾ। ਰੋਗ ਦੋ ਪ੍ਰਕ ੧
ਰ ਦਾ ਹੈ,। ਇਕ, ਸਮਾਨ। ਦੂਜੇ ਮਿਸ੍ਤ, ਮਿਸ੍ਤ ਉਸ
ਰੋਗ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਕਈ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਕਠਿਆਂ ਹੋਣ
ਥੀਂ ਮਿਸ੍ਰਤ ਇਕ ਰੋਗ ਬਨ ਜਾਵੇ, ਜਿਹਾ ਕੁ ਸੋਜ ਜੋ ਤਿਨ
ਰੋਗਾਂ ਥੋਂ ਮਿਸ੍ਰਤ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਮਾਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਵਿਗ
ੜਨਾ ਕਿਉਂ ਜੋ ਸੋਜ, ਬਿਨਾ ਸੋਜ ਦੇ ਮਾਦੇ ਦੇ ਨਹੀਂ
ਹੁੰਦੀ, ਅਰ ਜਦ ਤੀਕ ਓਹ ਮਾਦਾ ਗੰਦਾ ਨਾ ਹੋ ਜਾਊ
ਸੋਜ ਨਾ ਪਊ, ਅਰ ਗੰਦੇ ਹੋਣ ਨਾਲ ਅੰਗ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ
ਵਿਗੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਉਹ ਰੋਗ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਸ਼ਕਲ
ਅਰ ਤੋਲ ਵਿਚ ਫਰਕ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੀਜੇ ਜੋੜ ਵਿਚ ਫ
ਰਕ ਪੈਣਾ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਜੇ ਅੰਗਾਂ ਦੇ ਜੋੜ ਵਿਚ ਫਰਕ ਨ
ਪਵੇ ਤਾਂ ਸੋਜ ਨੂੰ ਥਾਉਂ ਕਿਥੋਂ ਮਿਲੇ। ਇਨਾ ਤਿਨ
ਰੋਗਾਂ ਨੂੰ ਸੋਜ ਕੰਹਦੇ ਹਨ। ਸਮਾਨ ਰੋਗ ਉਹ ਹੈ, ਜੋ
ਇਕੱਲਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਹਾ ਕੁ ਰੋਜ ਦਾ ਤਾਪ। ਇਹ ਸਮਾਨ
ਤਿਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਵਿਗੜਨਾ
ਦੂਜੇ ਮਰਜ਼ੂਲ ਤਰਕੀਬ, ਤੀਜੇ ਜੋੜ ਵਿਚ ਫਰਕ
ਪੈਣਾ, ਫੇਰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਵਿਗਾੜ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ
ਇਕ ਮਾਦੀ, ਦੂਜਾ ਸਾਤ੍ਰੁਜ ਮਾਦੀ ਉਹ ਹੈ ਕਿ ਕਿ

ਸੋ ਖਿਲਤ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਜਾਣੇ ਨਾਲ ਇਕ ਹਾਲ ਦਸੇ
ਜਿਹਾ ਕਿ ਸਫਰਾ ਤੇ ਖੂਨ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆਂ ਗਰਮੀ ਹੁੰਦੀ
ਹੈ। ਜਾਂ ਸੌਦਾ ਤੇ ਬਲਗਮ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਕੀਤਿਆਂ ਸਰਦੀ
ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਰ ਮਾਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਦਾ ਵਿਗਾੜ ਅਠ ਪ੍ਰ
ਕਾਰ ਦਾ ਹੈ, ਚਾਰ ਸਮਾਨ, ਅਰ ਚਾਰ ਮਿਸ਼੍ਰਤ। ਸਮਾਨ ਉਹ
ਹੈ, ਜੋ ਇਕ ਸੇ ਖਿਲਤ ਦੇ ਵਿਗਾੜ ਥੋਂ ਜਾਗਦੇ, ਜਿਹਾ ਕਿ
ਬਰਫ ਵਿਚ ਫਿਰਿਆਂ ਸਰਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਰਜ਼
ਉਲਤਰਕੀਬ ਦੀਆਂ ਇਹ ਭਾਂਤਾਂ ਹਨ, ਇਕ ਜਮਾਂਦ੍ਰੂ
ਦੂਜੇ ਤੋਲ, ਤੀਜੇ ਗਿਣਤੀ, ਚੌਥੇ ਥਾਂ ਚ, ਜਮਾਂਦ੍ਰੂ ਰੋਗ ਚਾ
ਰ ਤਰਾਂ ਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਸ਼ਕਲ ਜਿਹਾ ਕਿ ਮੁਸਲਤ ਸਿਰ
ਮੂੰਹ ਅਫਰਾ (ਮਸਲਤ ਅਜਿਹੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ
ਹਨ ਜੋ ਅਗੋਂ ਪਿਛੋਂ ਜਾਂ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਉਤਰਿਆ ਹੋਵੇ
ਅਰ ਲੰਮਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਮੂੰਹ ਅਫਰਸਾ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਦੇ
ਹਨ, ਕਿ ਗਿੱਚੀ ਹਦ ਵੇਕਾਰਣ ਪਿਠ ਦੇ ਮਣਕੇ ਆਪਣੀ
ਥਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹਟ ਜਾਣ, ਦੂਜੇ ਮਜਾਰੀ ਜਿਤਨ ਚਾਹੀਏ ਸ
ਕਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਤਾਂ ਮੁਜਾਰੀ ਉਸ ਥੋਂ ਖੁਲ੍ਹੇ ਪਨ ਹੈ ਜੋ ਹੈ ਮਜ
ਜੋ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੇ ਇਕ ਅੰਗ ਥੋਂ ਦੂਜੇ
ਵਿਚ ਵਾਲ ਲਗਾਇਆ ਨਾ ਹੋ ਜਾਏ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਅਖਾਂ ਦਾ ਚੌ
ੜਾ ਹੋਣਾ ਸੰਕਬਾ ਗਲਬੀਆਂ ਦੇ ਚੌੜੇ ਹੋਣ ਥੋਂ ਹੁੰਦਾ
ਹੈ। ਦੂਜੇ ਮਜਰੀ ਦੇ ਤੰਗ ਹੋ ਜਾਣ ਥੋਂ। ਜਿਹਾ ਕਿ ਫਿਰ
ਦਮੇ ਵਾਲੇ ਤੰਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੀਜੇ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਣਾ ਮੁਜ਼

ਅਪਣੇ ਮਾਨ ਖੁਲ੍ਹਿਆ ਪੜਦੇ ਵਿਚ ਇਕ ਛੇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਅਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦਾ ਕੇਹਾ ਹੈ

੪੨ ਰੀ ਦਾ, ਜਿਹਾ ਕੁ ਥਿੰਦੇ ਹੋ ਜਾਣਾ ਉਸ ਮੁਜਰੀ ਦਾ ਜੋ ਸਿਆਰ ਅਰ ਪਿੱਤੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ। ਚੌਥੇ ਤਜਾਵੀਫ ਜਾਂ ਖੋੜਾਂ ਦਾ ਰੋਗ। ਇਹ ਤਜਾਵੀਫ ਉਸ ਪੁਲਾੜ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਅਰਲ ਚ ਜਾਂਦੇ ਧਿਆਨ ਰਖਣ ਲਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਰੋਗ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਪੋਲ ਦੇ ਚੌੜੇ ਹੋਣ ਥੋਂ, ਜਿਹਾ ਕੁ ਅਨੀਸੈਨ ਦੇ ਕੇਸ ਦਾ ਚੌੜਾ ਹੋਣਾ, ਦੂਜੇ ਤੰਗ ਅਰ ਛੋਟੇ ਹੋਣ ਥੋਂ, ਜਿਹਾ ਕੁ ਮੇਦੇ ਦਾ ਤੰਗ ਅਰ ਛੋਟਾ ਹੋਣਾ ਤੀਜੇ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਅਰ ਖਾਲੀ ਹੋ ਜਾਣ ਥੋਂ, ਜਿਹਾ ਕੁ ਮਜਰਾਇ ਖੁਸ਼ੀ ਵੇਲੇ ਖਾਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਚੌਥੇ ਬੰਦ ਅਰ ਭਰ ਜਾਣ ਥੋਂ, ਜਿਹਾ ਕੁ ਸਕਤੇ ਵੇਲੇ ਦਿਮਾਗ ਦਾ ਹਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਚੌਥਾ ਰੋਗ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਉਚਾਣ ਨਿਵਾਣ ਖੁਰਦਰੇ ਪਨ ਅਰ ਸਫਾਈ ਹੋ ਜਾਣ; ਅਰਥਾਤ ਖੁਰਦਰੇ ਅਰ ਅਨਪਧਰੇ ਅੰਗਾਂ ਦਾ ਸਫ ਅਰ ਪਧਰੇ ਹੋ ਜਾਣਾ ਅਰ ਸਫ ਤੇ ਪਧਰਾਂ ਦਾ ਖੁਰਦਰਾ ਅਰ ਅਨਪਧਰਾ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਜਿਹਾ ਕੁ ਸਫਾਈ ਮੇਦੇ ਅਤੇ ਰਿਹਮ ਦੀ ਅਰ ਖੁਰਦਰਾ ਪਨ ਫਿਫੜੇ ਦਾ ਸਿਕਦਾਬ ਤੋਲ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਵਾਧੇ ਜਾਂ ਘਾਟੇ ਥੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਆਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਖਾਸ। ਆਮ ਵਾਧਾ ਜਿਹਾ ਕੁ ਬਦਤਮੇ ਦਾ ਫੈਲ, ਖਾਸ ਵਾਧਾ ਜਿਹਾ ਕੁ ਜੀਭ ਦਾ ਲੰਮਿਆ ਅਰ ਵਡਿਆਂ ਹੋਣਾ। ਆਮ ਘਾਟਾ ਜਿਹਾ ਕੁ ਬਹੁਤ

ਹੀ ਕੈਂਸਿਆਂ ਹੋਣਾ। ਖਾਸ ਘਾਟਾ। ਜਿਹਾਕੁ ਅੱਖਾ
ਦੇ ਘੇਰੇ ਦਾ ਛੋਟਾ ਹੋਣਾ। ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਰੋਗ ਬੀ ਘਾਟੇ
ਜਾਂ ਵਾਧੇ ਥੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਤਬਈ ਹੋਂਦੇ ਹੈ, ਜਾਂ
ਗੈਰ ਤਬਈ, ਤਬਈ ਵਾਧਾ ਜਿਹਾਕੁ ਇਕ ਉਂਗਲ ਵ
ਧੀਕ ਹੋਣੀ। ਗੈਰ ਤਬਈ ਵਾਧਾ ਸੋਕੇ ਹੋਣੇ। ਤਬਈ
ਘਾਟਾ ਜਿਹਾਕੁ ਕੋਈ ਜਮਾਂਦ੍ਰੂ ਲੂਲਾ ਲੰਙਾ ਹੋਵੇ। ਗੈਰ
ਤਬਈ ਘਾਟਾ ਜਿਹਾਕੁ ਕਿਸੇ ਉਂਗਲ ਜਾਂ ਹਥ ਆਦਿ
ਕਿਸੇ ਕਾਰਣ ਥੋਂ ਵਢਾ ਜਿਵਣਾ। ਧ੍ਯਾਨ। ਤਬਈ
ਵਾਧੇ ਦਾ ਤਾਤਪਰਜ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਧੀਕ ਚੀਜ ਦੀ ਤੁੱਤ
ਥੋਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਚੀਜ ਵਿਚ ਵਿਰੋ ਹੋਵੇ, ਅਰ ਗੈਰ ਤਬਈ
ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਹੈ। ਤਬਈ ਘਾਟਾ ਜਮਾਂਦ੍ਰੂ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਕੈਹ
ਦੇ ਹਨ, ਅਰ ਗੈਰ ਤਬਈ ਘਾਟਾ ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਹੈ।
ਢਾਂਚ ਦੇ ਰੋਗ। ਜਾਣੀਨੂੰ ਸਦਾ ਲਭਨਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਾਂ ਦੀ
ਢਾਂਚ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਥਾਉਂ ਜਾਂ ਘ
ਰ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਉਹ ਅੰਗ ਹੈ ਉਸ ਮੂਜਬ ਢਾਂਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ
। ਇਸਨੂੰ ਮੌਜੂਆ ਕੈਂਹਦੇ ਹਨ, ਅਰ ਅਪਣੇ ਥੋਂ ਬਾਹਰੋ
ਵਾਲਾ ਅੰਗਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਾਂ ਦੂਰ ਹੋਣ ਦੇ ਮੂਜਬ ਹੋਰ ਢਾਂਚ
ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਮੁਸਾਰਕਤ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਮੌਜੂਆ
ਰੋਗ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ। ਪਹਲੇ ਅੰਗਾਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਮੌ
ਜੂਆ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਣਾ। ਦੂਜੇ ਉਸਦਾ ਆਪਣੇ ਮੌ
ਜੂਆ ਥੋਂ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਨਿਕਲ ਜਾਣਾ। ਤੀਜੇ ਅੰਗਾਂ ਦਾ

ਆਪਣੇ ਮੌਜ਼ੂਆਂ ਵਿਚ ਹਿਲਣਾ ਜੁਲਣਾ ਉਸਦਾ ਅ
ਲਾ ਵਿਚ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਸਦਾ ਅਚਲ ਰਹਿਣਾ ਲੋੜੀਦਾ
ਸੀ। ਜਿਹਾ ਕੁ ਕੰਬਣਾ ਅੰਗਾਂ ਦਾ ਜਿਥੇ ਅੰਗ ਦਾ ਅਚ
ਲ ਰਹਿਣਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਹਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ
ਸੀ। ਅਰ ਮੁਫ਼ਾਰਕਤ ਰੋਗ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਨੇ
ੜੇ ਹੋਣਾ ਜਿਹਾ ਕੁ ਇਕ ਉਂਗਲ ਦੂਜੀ ਨਾਲ ਇਕਠੀ ਮਿ
ਲ ਜਾਏ ਕਿ ਉਹ ਦੂਜੀ ਬਿਨਾਂ ਹਿਲ ਨਾ ਸਕੇ, ਦੂਜੇ ਫਰ
ਕ ਪੈਣ ਥੋਂ ਜਿਹਾ ਕੁ ਇਕ ਉਂਗਲ ਦੂਜੀ ਨਾਲੋਂ ਇਤਨੀ
ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਏ ਕਿ ਉਸਦਾ ਮਿਲਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਪਰ
ਜੋੜਾਂ ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਤਾਂ ਸਮਾਨ ਅੰਗਾਂ ਦੇ ਬੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿ
ਹਾ ਕੁ ਹੱਡੀ ਪੱਠ ਦਾ ਟੁਟ ਜਾਣਾ, ਅਰ ਮਿਸ਼੍ਰਤ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ
ਬੀ ਜਿਹਾ ਕੁ ਉਂਗਲੀ ਆਦ ਦਾ ਨਾਂ ਵਢਿਆ ਜਾਣਾ, ਚੇਤੇ
ਰਖੋ ਕਿ ਹਰ ਅੰਗ ਦੇ ਜੋੜ ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ
ਕਿਉਂ ਜੋ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਹ ਫ਼ਰਕ ਪਵੇ ਤਾਂ ਮੌਤ ਸਿਰ ਤੇ ਆ
ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਧਿਆਨ। ਜੇ ਹੱਡੀ ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਪੈ ਕੇ ਉਸਦੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਟੋਟੇ
ਕਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕਸਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਜੇ ਛੋਟੇ ਛੋ
ਟੇ ਕਰੇ ਤਾਂ ਤੇ ਜੇ ਜਿਲਦ ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਪਵੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਖ਼ੁਦ
ਸ਼ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜੇ ਮਾਸ ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਪਵੇ ਅਰ ਕ੍ਰਮ ਚਿ
ਰ ਨਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਜਖ਼ਮ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਰ ਜੇ
ਮਾਸ ਚਿਰ ਜਾਵੇ ਤੇ ਫਰਕ ਪਵੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕੁਰਹਾ ਆਖ

ਖੜੇ ਹਨ। ਜਦ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਗੁਜਰ ਜਾਵੇ, ਪੀੜ ਖੜੋ ਜਾਵੇ
ਹੈ, ਦਬ ਜਾਵੇ, ਮੂੰਹ ਸਖਤ ਅਰ ਅੰਦਰ ਮਾਸ ਸਖਤ ਸਿ
ਟਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਨਸੂਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਰੋਗ ਅੰ
ਰੋਗਤਾ ਵਲ ਆਉਣ ਲਗੇ ਉਸਦੇ ਚਾਰ ਕਾਲ ਹਨ।
ਇਕ ਅਰੰਭ ਅਰਥਾਤ ਜਦੋਂ ਰੋਗ ਬਿਨਾ ਸ਼ਿਦਤ ਦੇ ਪ੍ਰਗ
ਟ ਹੋਵੇ, ਦੂਜੇ ਜੋਰ ਕਿ ਜਦੋਂ ਰੋਗ ਪੈਦਰ ਪੈ ਵਧਦਾ ਜਾ
ਵੇ ਅਰ ਸ਼ਿਦਤ ਕਰੇ। ਤੀਜੇ ਅੰਤ ਜਦੋਂ ਰੋਗ ਇਕ ਹਾਲ
ਪੁਰ ਠਹਿਰ ਜਾਵੇ। ਚੌਥਾ ਛੁਟਕਾਰਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਰੋਗ ਨੂੰ ਘਾਟ
ਪੈਣ ਲਗ ਜਾਵੇ।

ਦੂਜਾ ਧਿਆਉ।

ਦੇਹ ਅਰੋਗਤਾ ਲਈ ਛੇ ਗਲਾਂ।

ਦੇਹ ਦੀ ਰਾਖੀ ਅਰ ਇਸਦੇ ਹਾਲਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲਨ ਲਈ
ਛੇ ਗਲਾਂ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ, ਹਵਾ, ਜਿਸਨੇ ਸਭੇ ਦੇਹਾਂ
ਘੇਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਦਾ ਕੰਮ ਇਹ ਹੈ ਕਿ
ਫਨੇ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਖੂਨ ਨੂੰ ਸਾਫ ਕਰੇ, ਅਰ ਅੰਦਰਲੇ ਦੋਸ਼
ਨਾਲ ਆਪ ਗੰਦੀ ਹੋਕੇ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਦਿਲ ਨੂੰ ਖੁ
ਸ਼ੀ ਪੁਚਾਉਂਦੀ ਅਰ ਅੰਦਰਲੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਸਮਦਰਤ (ਮੋਤ ਦਿਲ
ਰਖੇ) ਵਾਸਤੇ। ਉਹਨੂੰ ਰਬਨੇ ਬੜਾ ਲਤੀਫ ਅਰ ਗ
ਰਮ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਵਾਲੀ ਬਨਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਛੇਤੀ
ਨਾਲ ਹਰ ਅੰਗ। ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਸਲ

ਦੀ ਚਾਲ ਸਮੇਤ। ਇਕ ਚਾਲ ਪਰ ਠੈਹਰਦੀ ਤਾਂ ਅਸਾਦਾਂ
ਨੂੰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਲਾਭ ਸੀ ਜਾਂਦਾ ਰੈਹੰਦਾ।
ਬਸ ਹੁਣ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ ਕਿ ਕੋਈ ਐਸੀ
ਚੀਜ ਹੋਵੇ ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੋਤਦਿਲ ਕਰੇ। ਜਿਮੀਂ ਇਹ
ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਬੋਝਲ ਹੈ, ਅਰ ਨਾ
ਹੀ ਪਾਣੀ ਥੋਂ ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਹ ਬੀ ਭਾਰਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ
ਹਵਾ ਜੇਹੀ ਕੋਈ ਚੀਜ ਨਹੀਂ ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੋਤਦਿਲ ਕ
ਰ ਸਕੇ। ਹਵਾ ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ ਅਰ ਤੁਹਾਡੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਦੇ ਮੁਸ
ਬ ਹੈ। ਹਵਾ ਸਦੀਵ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਰੈਹੰਦੀ, ਕੁਸ
ਲਾਂ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਬੰਦ ਤ੍ਰੇੜੀਆਂ ਹਵਾਂ ਵਾ ਨਦੀ ਪਾ
ਣ ਦੇ ਲਿਖਣ ਥੋਂ ਆਦਮ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਸਵਾਸ ਲੈਣ ਥੋਂ
ਹੋਰ ਜੇਹੀ ਹੋ ਲਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਾਗੀ ਵੀ ਹਵਾ ਮੋਤਦਿਲ ਹੈ
ਗਰਮੀ ਦੀ ਰੁਤ ਦੀ ਗਰਮ ਤੇ ਖੁਸਕ, ਸੋਹਣੀ ਦੀ ਸਰ
ਦ ਖੁਸਕ, ਤੇ ਸਿਆਲ ਦੀ ਸਰਦ ਤਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦ
ਖਣੀ ਹਵਾ ਲੋਹ ਵਿਚ ਗਰਮੀ ਅਰ ਤਰੀ ਪੈਦਾ ਕ
ਰਦੀ ਹੈ, ਪਹਾੜ ਦੀ ਸਰਦ ਖੁਸਕ ਹੈ। ਪੁਰਾ ਤੇ ਪਛੋਂ
ਮੋਤਦਿਲ ਹੈ। ਦਖਣ ਵਲ ਜੋ ਪਹਾੜ ਹਨ, ਉਨਾਂ ਦੀ
ਹਵਾ ਸਰਦ ਹੈ। ਜੋ ਉਤਰ ਵਲ ਹੋਵੇ ਉਸਦੀ ਹਵਾ ਬ
ਹੁਤ ਗਰਮ ਹੋਊ। ਜਦ ਨਦੀ ਕਿਸੇ ਦਖਣ ਦੇ ਨਗਰ
ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਥੋਂ ਦੀ ਹਵਾ ਗਰਮ ਹੋਊ, ਜੋ ਉਤਰ ਵਲ ਹੋ
ਊ ਤਾਂ ਹਵਾ ਠੰਡੀ। ਜੋ ਪਥਰੀਲੀ ਭੋਂ ਦੀ ਹਵਾ ਖੁਸਕ

ਅਰਥਲੀਤ੍ਰਿ ਦੀ ਹਵਾ ਤਰੋਹੇਊ।
ਦੂਜਾ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੀ ਵਸਤਾਂ। ਪਾਣੀ ਥੋਂ ਬਾਝ ਜੋ ਚੀਜ
ਦੇਹ ਵਿਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਅਰ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਪਚਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਪੰਜ
ਤਰਾਂ ਦੀ ਹੈ। (੧) ਨਿਰੀ ਦਵਾ (੨) ਨਿਰੀ ਗਜਾ (੩) ਦੋਵਾਂ
ਗਲਾਂ ਵਾਲੀ (੪) ਦਵਾ ਵਾਲੀ ਗਜਾ ਦੇਹਾਂ ਸੁਭਾ ਵਾਲੀ
(੫) ਗਜਾ ਦੇਹਾਂ ਸੁਭਾ ਵਾਲੀ (੬) ਗਜਾ ਦੂਰ ਦੇਹਾਂ ਸੁਭਾ
ਪਹਲਾ ਇਕ ਹੋਰ ਗਲ ਸੁਨ ਲਉ। ਜੋ ਚੀਜ ਖਾਦੀ ਪੀਤੀ
ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਜਿਸਮ। ਦੇਹ। ਜਰੂਰ ਹੋਊ ਅਰ ਜਿ
ਸਮ ਵਿਚ ਮਾਦਾ ਅਤੇ ਸੂਰਤ ਜਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਰ ਉਸ
ਦੀਆਂ ਕਈ ਹਾਲਤਾਂ ਬੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨਾਂ ਵਿ
ਚੋਂ ਕਈਆਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਤਾਂ ਸੂਰਤ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿ
ਹਾਕੂ ਅਗ ਦੀ ਗਰਮੀ, ਅਰ ਕਈਆਂ ਦਾ ਮਾਦੇ ਨਾ
ਲ ਜਿਹਾਕੂ ਅਗ ਦੀ ਖੁਸਕੀ। ਬਸ ਆਦਮੀ ਦੇ ਸਰੀਰ
ਵਿਚ ਇਹੋ ਤ੍ਰਿਨੇ ਚੀਜਾਂ ਤਾਸੀਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਦੀ
ਇਕ ਕਦੀ ਦੋ ਕਦੀ ਤ੍ਰਿਨੇ ਹੀ ਤਾਸੀਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।
ਮਾਦਾ ਅਤੇ ਸੂਰਤ ਦੋਵੇਂ ਜੌਹਰ ਹਨ।
।ਸੂਰਤ। ਤਾਤ ਪਰਜ ਭਾਂਤਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਾਲੀ ਸੂਰਤ
ਜਿਹਾਕੂ ਅਗ ਦਾ ਅਗ ਪੁਣਾ, ਸਰਾਬ ਦਾ ਸਰਾਬ ਪੁਣਾ।
(੧) ਜੋ ਚੀਜ ਨਿਰਾ ਆਪਣੇ ਹੀ ਹਾਲ ਦੇਹ ਵਿਚ ਅਸਰ
ਕਰੇ ਉਹ ਨਿਰੀ ਦਵਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨੇਮ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਹਲਾਂ
ਦੇਹ ਦੀ ਗਰੀਜੀ ਗਰਮੀ ਨਾਲ ਉਸ ਪੁਰ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ

ਹੈ। ਫੇਰ ਉਸਦੀ ਗਰਮੀ ਜਾਂ ਸਰਦੀ ਖੁਸਕੀ ਜਾਂ ਤਰੀ
ਦੇਹ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਅਪਣੇ ਹਾਲ ਮੂਜਬ
ਦੇਹ ਨੂੰ, ਗਰਮ, ਸਰਦ, ਖੁਸਕ, ਜਾਂ ਤਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅਰ
ਗਜਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅੰਗ ਵਰਗੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ।
ਅਰਥਾਤ ਦੇਹ ਦਾ ਹਿਸਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜਿਹਾ ਕਿ ਮੁਸਕ
ਕਫੂਰ। (੨) ਜੋ ਗਜਾ ਅਪਣੇ ਮਾਦੇ ਨਾਲ ਤਸੀਰ ਕਰੇ
ਉਹ ਨਿਰੀ ਗਜਾ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਕੰਮ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੇਹ ਦੀ ਗ
ਰੀਜੀ ਗਰਮੀ ਦਾ ਅਸਰ ਪਾਕੇ ਅਪਣੀ ਗਜਾਈ
ਸੂਰਤ ਛਡ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਅਰ ਅੰਗ ਵਰਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ
ਜਿਹਾ ਕਿ, ਰੋਟੀ, ਮਾਸ। ਚੇਤੇ ਰਖੋ ਕਿ ਮਾਦਾ ਅਸਲ ਵਿਚ
ਕਰਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਕਬੂਲ ਕਰਣ ਵਾਲਾ ਜਾਂ ਕਰਮ ਹੈ
ਪਰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਮਾਦਾ ਅੰਗੀ ਸੂਰਤ ਫੜ ਲੈਂਦਾ
ਹੈ। ਅਰ ਜੋ ਕੁਝ ਅੰਗ ਵਿਚੋਂ ਹਲ ਹੋਕੇ ਘਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉ
ਸਦੀ ਥਾਂ ਹੋਰ ਪੁਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਗੋਂ ਨਮੂ ਸਿਨ ਵਿਖੇ
ਇਸ ਥੋਂ ਬੀ ਵਧ ਪੁਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ
ਕਰਤਾ ਆਖਦੇ ਹਨ।
(੩) ਜੋ ਚੀਜ ਨਿਰੀ ਅਪਣੀ ਕੁੰਤ ਵਾਲੀ ਸੂਰਤ (ਨੌਈ
ਆ) ਨਾਲ ਦੇਹ ਵਿਚ ਅਸਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਦੋਹਾਂ
ਸੁਭਾਵਾਂ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਦੇਹ ਦੇ ਯੋਗ ਭਾਵੇਂ ਅਯੋਗ ਹੋ
ਜਿਹਾ ਕਿ ਫੰਦਜਹਰ[1], ਤੇ ਜਹਰ।
ਫਾਣਾ। ਸੇਖ ਰਈਸ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਜਹਰ ਦੀ ਤ

[1] ਫਦਜਹਰ ਉਹ ਚੀਜ ਹੈ ਜੋ ਜਹਰ ਦੇ ਅਸਰ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦੇਵੇ।

ਸਾਰੇ ਦੇਹ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਗਰਮੀ ਜਾਂ ਸਰਦੀ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ
ਹੁੰਦੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਨਾ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਸਰਦ ਹਨ ਅਰ ਕਈ
ਗਰਮ, ਜਿਹਾਕੁ ਸਪ ਦਾ ਜਹਰ ਅਰ ਫਰ ਫਯੂਨ ਅਰ
ਬਾਜੇ ਸਰਦ, ਜਿਹਾਕੂ ਦਹੂਏਂ ਦਾ ਡੰਗ ਅਰ ਅਫੀਮ
ਸਗੋਂ ਉਨਾਂ ਦੇ ਭੈੜੇ ਸੁਭਾਵ ਥੋਂ ਦੇਹ ਵਿਚ ਖਰਾਬੀ ਪੈਂ
ਦੀ ਹੈ। ਦਲੀਲ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਏਹ ਹੈ, ਕਿ ਭਾਂਵੇਂ
ਅਗ ਦੀ ਤਸੀਰ ਅਰ ਉਸਦੀ ਗਰਮੀ ਸਭ ਥੋਂ ਵਧ
ਕੇ ਹੈ, ਪਰ ਅਦਮੀ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਗ ਅਗ ਪੁਰ ਰਖਿ
ਆ ਜਾਵੇ, ਅਰ ਉਹ ਸੜ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਤਸੀਰ
ਝਟ ਪਟ ਸਾਰੀ ਦੇਹ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਜਿਨੀ ਛੇਤੀ
ਕਿ ਸਪ ਦੇ ਡੰਗ ਦਾ ਅਸਰ ਸਾਰੀ ਦੇਹ ਵਿਚ ਫੈਲ
ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਥੋਂ ਬਾਝੂ ਹੋਰ ਗਲ ਹੈ ਕਿ ਗਰਮ ਚੀ
ਜ ਨਾਲ ਨਾੜੂ ਵਡੀ ਅਰ ਤੇਜ ਬਹੁਤ ਗਰਮ ਮਲੂ
ਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਸਪ ਦੇ ਡੰਗਿਆਂ ਇਹ ਗਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰ
ਦੀ, ਸਗੋਂ ਜਿਸਨੂੰ ਸਪ ਡੰਗੇ ਉਸਦੀ ਨਬਜ ਹੌਲੀ ਅ
ਰ ਅਖਾਂ ਠੰਡੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਰ ਕੁਦਰਤ ਦੇ
ਜਾਂਦੇ ਰਹਣ ਥੋਂ ਗਸ਼ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਥੋਂ ਮਲੂਮ
ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਜਹਰ ਦੀ ਤਸੀਰ ਉਸਦੇ ਭੈੜੇ ਸੁਭਾ
ਵ ਥੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਰ ਇਹ ਸੁਭਾਵ ਗਰੀਜ਼ੀ ਗਰਮੀ
ਅਰ ਸੀਉਲ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹੈ।
(੪) ਜੋ ਚੀਜ ਅਪਣੇ ਮਾਦੇ ਅਰ ਹਾਲਤ ਦੁਹਾਂ ਨਾ

੫੦ ਲ ਦੇਹ ਵਿਚ ਤਸੀਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਦੁਵਾ ਵਾਲੀ ਗ
ਜਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਕੰਮ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਦੇਹ ਦਾ ਅੰ
ਗ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਪਣੀ ਹਾਲਤ ਨਾਲ ਦੇਹ ਵਿ
ਚ ਅਸਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਹਲੇ ਸੁਭਾਵ ਥੋਂ ਉਸਨੂੰ ਗ
ਜਾ ਅਰ ਦੂਜੇ ਥੋਂ ਦਵਾ ਹੈ। ਜਿਹਾ ਕੁ ਕਾਹੂ ਕਿ ਭਾਵੇਂ
ਦੇਹ ਦਾ ਭਾਗ ਬੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਸਰਦ ਬੀ ਹੈ
ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਖੂਨ ਇਸ ਥੋਂ ਬਣਦਾ ਹੈ ਉਹ ਦੂਜੀਆਂ ਗ
ਜਾ ਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲੋਂ ਸਰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
ਜੋ ਚੀਜ਼ ਅਪਣੀ ਸੂਰਤ ਅਰ ਹਾਲਤ ਨਾਲ ਤਸੀ
ਰ ਕਰੇ ਉਹ ਦੂਹਾਂ ਸਭੁਾ ਵਾਲੀ ਦੂਵਾ ਹੈ, ਕੈਫੀਅਤ ਵਿਚ
ਉਸਦੇ ਕਰਤਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਦਵਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਅ
ਰ ਨੌਈਆਂ (ਭਾਂਤੀ) ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਉਸਦੇ ਕਰਤਾ ਹੋਣ
ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਸੁਭਾਵਾਂ ਵਾਲੀ ਕਹਦੇ ਹਨ। ਜਿ
ਹਾ ਕੁ ਕਾਸਨੀ ਸਰਦ ਬੀ ਹੈ, ਅਰ ਸੁਦਿਆਂ ਨੂੰ ਬੀ ਖੋ
ਲਦੀ ਹੈ। ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਜਿਗਰ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਵਿਚ ਕਾਸ
ਨੀ ਜਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।
(੫) ਜੋ ਚੀਜ ਆਪਣੇ ਮਾਦੇ ਅਰ ਸੂਰਤ ਦੂਹਾਂ ਨਾਲ
ਦੇਹ ਵਿਚ ਤਸੀਰ ਕਰੇ ਉਹ ਗਜਾ ਦੂਹਾਂ ਸੁਭਾ ਵਾਲੀ
ਹੈ। ਜਿਹਾ ਕੁ ਘਿਉ ਕਿ ਦੇਹ ਨੂੰ ਤਾਕਤ ਬੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ
ਅਰ ਜਹਰ ਦਾ ਜੋਰ ਬੀ ਤੋੜਦਾ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਮਾਦੇ ਦੀ
ਤਸੀਰ ਦੇ ਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਗਜਾ ਕਹਦੇ ਹਾਂ। ਅਰ ਸੂਰ

ਤਾਂ ਈ ਤਾਸੀਰ ਕਰਕੇ ਦੋਹਾਂ ਸੁਭਾਵਾਂ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
(੪) ਜੈਸੇ ਦੋਰਾ ਵਿਚ ਅਪਣੇ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਤੇ ਕੈਫੀਅਤ
ਤੇ ਸੂਰਤ ਨਾਲ ਤਾਸੀਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਦਵਾ ਗਜ਼ਾ
ਅਰ ਦੋਵਾਂ ਸੁਭਾਵਾਂ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਜਿਹਾ ਕੁ ਸੇਉ, ਇਹ
ਜੋ ਤਾਂ ਦੇਹ ਨੂੰ ਗਜ਼ਾ ਦੇਂਦਾ ਤੇ ਠੰਢਿਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ
ਅਰ ਨਾਲੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
ਇਹ ਭੀ ਮਾਲੂਮ ਰਹੇ ਕਿ ਦਵਾ ਦੇ ਚਾਰ ਦਰਜੇ ਹਨ
(੧) ਦਰਜਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦਵਾ ਦੇਹ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਅ
ਪਣੀ ਕੈਫੀਅਤ ਦੇ ਕਾਰਣ ਤਾਸੀਰ ਤਾਂ ਕਰੇ, ਪਰ ਉ
ਹ ਤਾਸੀਰ ਮਾਲੂਮ ਨਾ ਹੋਵੇ। (੨) ਦਰਜਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ
ਦਵਾ ਦੀ ਤਾਸੀਰ ਮਾਲੂਮ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਦੇਹ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿ
ਚ ਕੋਈ ਘਾਟਾ ਨਾ ਮਾਲੂਮ ਹੋਵੇ। (੩) ਦਰਜਾ ਇਹ
ਹੈ ਕਿ ਦਵਾ ਭੀ ਦੇਹ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਘਾਟਾ ਤੇ ਪਵਾੜਾ ਤੇ
ਵੇ ਪਰ ਦੇਹ ਨੂੰ ਖਰਾਬ ਅਰ ਫਸਾਦ ਨਾ ਕਰੇ। (੪) ਦ
ਰਜਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੇਹ ਨੂੰ ਖਰਾਬ ਅਰ ਫਸਾਦ ਕਰੇ
ਅਰਥਾਤ ਮਾਰ ਦੇਵੇ। ਐਸੀ ਤਾਸੀਰ ਜ਼ਹਰ ਵਾਲੀ ਦਵ
ਵਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਜ੍ਹਾਨ। ਇਨਾਂ ਦਰਜਿਆਂ ਵਿਚ ਪਕੀ
ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਖਾਣ ਵਾਲਾ ਸੋਤਾ ਦਿਲ ਜੋ ਸਾਮ
ਰਥ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦਾ ਹੋਵੇ, ਅਰ ਦਵਾ ਭੀ ਠੀਕ ਪੂਰੀ
ਖਾਦੀ ਜਾਵੇ। ਜੇ ਥੋੜੀ ਮਿਕਦਾਰ ਨਾਲੋਂ ਦਵਾ ਘਟ
ਖਾਦੀ ਜਾਵੇਗੀ ਤਦ ਅਸਰ ਵਿਚ ਫਰਕ ਪਵੇਗਾ।

੫੨ ਇਨਾਂ ਤੋਂ ਹਾਦਮਾਜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹਰ ਦਰਜੇ ਦੇ ਫੇਰ ਤਿੰਨ
ਦਰਜੇ। ਪ੍ਰਾਲਾ। ਵਿਚਲਾ ਤੇ ਛੇਕੜਲਾ।
ਗਜ਼ਾ ਤਿਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੈ, ਲਤੀਫ (ਹੌਲੀ) ਜਿਸ ਤੋਂ
ਪਤਲਾ ਲਹੂ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਕਸੀਫ (ਭਾਰੀ) ਜਿਸ ਤੋਂ
ਗਾੜ੍ਹਾ ਖੂਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਤੀਜੀ ਮੋਤਦਿਲ ਜਿਸ ਤੋਂ
ਵਿਚਲੇ ਮੇਲ ਦਾ ਖੂਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਏਹ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾ-
ਰ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਥੋੜਾ ਲਹੂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ-
ਆਂ, ਦੂਜੀ ਬਾਹਲਾ ਲਹੂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ।
ਇਹ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਕ ਚੰਗੇ ਕੈਮੂਸ ਵਾਲੀ
ਦੂਜੇ ਮੰਦੇ ਕੈਮੂਸ ਵਾਲੀ। ਚੰਗੇ ਕੈਮੂਸ ਵਾਲੀ ਉਹ
ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਖੂਨ ਬਣੇ ਅਰ ਮੰਦੇ ਵਾਲੀ ਉਸ ਦੇ
ਉਲਟ ਹੈ। ਚੰਗੇ ਕੈਮੂਸ ਵਾਲੀ ਲਤੀਫ ਗਜ਼ਾ
ਅਧ ਉਬਲੇ ਆਂਡੇ ਦੀ ਜਰਦੀ ਅਰ ਮਾਉਲਲਹ
ਮ ਹੈ। ਅਰ ਮੰਦੇ ਕੈਮੂਸ ਵਾਲੀ ਕਸੀਫ ਗਜ਼ਾ ਸੁਕੀ-
ਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮਾਸ, ਦਤਾਉਂ ਮਾਤੂ ਅਸਰ। ਮਲੂਮ
ਰਹੇ ਕਿ ਪਾਣੀ ਇਹ ਨੂੰ ਗਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ, ਸਗੋਂ ਗਜ਼ਾ
ਨੂੰ ਪਤਲਾ ਲਿਆਂ ਕਰਕੇ ਬਰੀਕ ਰਗਾਂ ਵਿਚ ਪਚਾਉਂ
ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਉਸ ਦਾ ਜਾਣਾ ਔਖਾ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਮੇਦੇ
ਅੰਦਰ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪਾਣੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਨਾਂ ਦੇ ਖਾ-
ਣ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਦੀ ਕੁਝ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਦੂਜਾ ਏ-
ਹ ਪਾਣੀ ਦਾ ਗੁਣ ਹੈ ਕਿ ਪਾਣ ਵੇਲੇ ਜਦ ਗਰਮੀ ਜੀਗ,

ਰਮੀਅੰਦ੍ਰ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਾਣੀ ਖਾਣੇ
ਨੂੰ ਸੜਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਤੀਜਾ ਗੁਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗਰ
ਮੀ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਵਧਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਸੁਗੋ ਇਕ ਯੋਗ
ਹਾਲ ਪੁਰ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਚੌਥਾ ਗੁਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ
ਤਰ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਪਾਣੀਆਂ ਥੋਂ ਚਸ਼ਮਿਆਂ ਦਾ
ਪਾਣੀ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਚਸ਼ਮਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਚਸ਼ਮਾ
ਚੰਗਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਖਾਕੀ ਅਰ ਮਿਟੀਅ
ਰਥਾਤ ਸੁਆਦਦਾਰ ਹੋਵੇ ਅਰ ਪੂਰਬ ਵਲ ਵਗ
ਦਾ ਹੋਵੇ, ਅਰ ਉਸ ਦਾ ਸੁਮ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਅਰ ਉਚਾ
ਹੋਵੇ, ਅਰ ਸੂਰਜ ਅਤੇ ਆਬ ਪੌਣ ਦੀ ਤਸੀਰ ਉਸ
ਪਰ ਹੁੰਦੀ ਰਹੇ। ਮੀਂਹ ਦਾ ਪਾਣੀ ਉਹ ਚੰਗਾ ਹੈ ਜੋ
ਪਥਰੀਲੇ ਖੂਹ ਵਿਚ ਕਠਾ ਹੋਵੇ, ਅਰ ਪੁਰੇ ਤੇ ਉਤਰ
ਦੀ ਹਵਾ ਉਸ ਨੂੰ ਲਗਦੀ ਹੋਵੇ ਅਰ ਸੂਰਜ ਦਾ ਅ
ਕਸ ਉਸ ਪੁਰ ਪੈਂਦਾ ਰਹੇ। ਜਿਸ ਥੋਂ ਬਾਝ ਪਾਣੀ ਠੀ
ਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਗੁਣ। ਜੇ ਕੋਈ ਪੁਛੇ ਕਿ ਕਈ ਪ
ਸੂ ਕਿ ਖਾਣੇ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਪੀਂਦੇ। ਉਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ
ਦੀ ਰੋਟੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੜਦੀ ਉਸ ਦਾ ਉਤਰ ਇਹ ਹੈ
ਕਿ ਉਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਜਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਗਰਮੀ ਜ
ਮੀਨੀ ਭੁਆਰਾਂ ਨੂੰ ਗਾਲਕੇ ਪਾਣੀ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਅਰ
ਬਾਜਿਆਂ ਪੁਰ ਤਰੀ ਦਾ ਇਨਾ ਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਪਾ
ਣੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਆਦਮੀ ਅਰ ਪਸ਼ੂਆਂ

੫੪ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਵਿਚ ਜੈਸਿਆਂ ਕੇਹਾਂ ਦਾ ਫਰਕ ਹੈ।

ਤੀਜੀ ਬ੍ਰਿੱਤ। ਸੌਣ ਅਤੇ ਜਾਗਣ ਵਿਖੇ।

ਸੌਣ ਨਾਲ ਬਾਹਰਲੀ ਦੇਹ ਸਰਦ ਤਰ ਅਰ ਅੰਦ੍ਰ
ਲੀ ਨੂੰ ਗਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿ
ਚ ਰੂਹ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਧਰਦੀ ਹੈ, ਅਰ ਰੂਹ ਦੇ ਕਾਰਣ
ਖੂਨ ਬੀ ਅੰਦਰ ਵਲ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਸ ਜੇ ਸੌਣਾ
ਹੋਊ ਥੋੜਾ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਤਰ ਕਰੂ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਕੱਠ
ਉਹ ਤਰੀਆਂ ਅਰ ਫੁਜਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰੇਗਾ
ਜੋ ਜਾਗਿਆਂ ਹਾਲ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਜੇ ਚਿਰ ਤੀਕ ਹੋਊ
ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਸਰਦ ਖੁਸਕ ਕਰੇਗਾ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਜ
ਦ ਗਰਮੀ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਅੰਦਰਲੇ ਮੁ
ਵਾਦ ਨੂੰ ਪਕਾਉਂਦੀ ਅਰ ਉਸ ਵਿਚ ਫਰਕ-
ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਬਸ ਜਦ ਗਰਮੀ ਚਿਰ ਤੀਕ ਅੰਦ੍ਰ
ਠਹਿਰੀ ਰਹੇਗੀ ਅਰ ਉਸ ਦੀ ਤਸੀਰ ਲਈ ਉ
ਥੇ ਮਾਦਾ ਮੌਜੂਦ ਨਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਤਦ ਅਸਲੀ ਤਰੀ
ਨੂੰ ਹਲ ਕਰੂ ਅਰ ਤਰੀ ਨਾਲ ਹੀ ਰੂਹ ਅਰ ਗਰੀ
ਜੀ ਗਰਮੀ ਬੀ ਹਲ ਹੋ ਜਾਊ, ਬਸ ਜਦ ਬਹੁਤ
ਸਾਰੀ ਤਹਲੀਲ ਹੋਈ ਤਦ ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਸਰਦੀ
ਖੁਸਕੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਊ। ਜਾਗਣਾ ਸੌਣ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ
ਜਾਂ ਕਦਰ ਲੋਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਪੂਰਬ ਨੂੰ ਪਾਦ

ਥੋਂ ਘਟ ੬ ਘੰਟੇ ਅਰ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਅਠ ੮ ਘੰਟੇ ਰੋਜ ਸੌਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਬਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜੁਆਨਾ ਨਾਲੋ ਵਧੀਕ ਨੀਂਦ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਚੌਥੀ ਭ੍ਰਾਂਤ।

ਹਰਕਤ (ਹਿਲਣ ਜੁਲਣ) ਅਰ ਅਰਾਮ ਵਿਖੇ।
ਮੋਤਦਿਲ ਹਰਕਤ ਦੇਹ ਨੂੰ ਗਰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਅਰ ਗਰੀਜ਼ੀ ਗਰਮੀ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਫਾਲੀਜ ਤਰੀ ਤਹਲੀਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਹਰਕਤ ਨਾਲ ਤਰੀ ਅਰ ਰੂਹ ਤਹਲੀਲ ਹੋ ਜਾਨ ਕਰਕੇ ਦੇਹ ਨੂੰ ਜਰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਰ ਮੇਥਨ ਦੀ ਹਰਕਤ ਦੇਹ ਨੂੰ ਘਟਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਅਰ ਕਈ ਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਤਹਲੀਲ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਗਰੀਜ਼ੀ ਗਰਮੀ ਕਮ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਮਨੀ ਇਕ ਵਡਾ ਜੌਹਰ ਹੈ, ਜੋ ਦੇਹ ਨੂੰ ਗਜ਼ਾ ਦੇ ਛੇਕੜਲੇ ਹਜਮ ਥੋਂ ਹਾਸਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਰ ਨਫਸ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਂਭਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਮਨੀ ਦੇ ਇਕ ਭਾਗ ਦੇ ਖਾਰਜ ਹੋਇਆਂ ਇਤਨੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਲਹੂ ਦੀਆਂ ਪੰਜੀ ਬੂੰਦਾਂ ਥੋਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਅਰਾਮ ਬੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਢਿੱਲਿਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਵੀਂ ਭ੍ਰਾਂਤ।

ਰੋਕਣ ਅਰ ਨਿਕਲਣਾ। ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਵੇ ਕਿ ਰੋਕਣਾ